

Kur'an Meallerinde "Ard" Kelimesinin Bağlamdan Koparılması: Anlam Kaymaları Üzerine Bir İnceleme

Öz: Çoğunlukla "yeryüzü veya dünya" anlamlarıyla bilinen "أرض /ard" kelimesinin meallerde bağlamından uzak olarak anlamlandırıldığı tespit edilmiştir. Bu makalede "ard" kelimesi yer aldığı bağlamları içinde yeniden değerlendirilmiş ve gerçek anlamlarına ulaşmaya çalışılmıştır. Kur'an'da geçen "ard" kelimesinin neredeyse yarısı "yeryüzü veya dünya" anlamında kullanılmamıştır. Nitekim bazı ayetlerde "ard" kelimesine "yeryüzü veya dünya" anlamının verilmesi, yer aldığı bağlama uygun düşmemekte ve tarihi gerçeklerle bağdaşmamaktadır. Bu durumların tamamında "ard" kelimesine "yurt veya memleket" gibi anlamların verilmesi gerekmektedir. Bu çalışmada bu kelimenin kullanımına yönelik tespitler için elli üzerinde farklı dildeki mealden faydalanılmıştır. Bu çevirilerin bazılarında "ard" kelimesinin sahip olduğu "yurt veya memleket" gibi anlamların göz ardı edilmesi anlam açısından olumsuz etkilere neden olmuştur. Arapça sözlüklerde ve tefsir kaynaklarında, "ard" kelimesinin anlam yelpazesine yeterince riayet edildiğini söylemek mümkün olsa da aynı hassasiyet meallerde gösterilmemiştir. Bu çalışmada, meallerde sık rastlanan kaynak metin ile çeviri metin arasındaki anlam değişiklikleri ve anlam kaymaları sorununun görüldüğü bir örneğe dikkat çekilerek incelenmiş ve konuyla ilgili öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Meal, Ard Kelimesi, Dünya.

Mürsel

ETHEM*

The Detachment of the Word "Ard" from Context in Qur'anic Translations: An Analysis of Semantic Shifts

Abstract: It has been determined that the word "أرض /ard", which is mostly known with the meaning of "earth or world", is interpreted out of context in the translations. In this article, the word "ard" has been reevaluated in its context and its true meanings have been attempted to be reached. Almost half of the word "ard" in the Qur'an is not used in the sense of "earth or world". Indeed, in some verses, the meaning of "earth or world" for the word "ard" does not fit the context and is not compatible with historical facts. In all of these cases, the word "ard" should be given meanings such as "homeland or country". In this study, translations from more than fifty different languages were used to determine the use of this word. In some of these translations, the fact that the meanings of the word "ard" such as "homeland or country" were ignored has caused negative effects in terms of meaning. While it can be said that the range of meanings for the word "ard" is sufficiently respected in Arabic dictionaries and tafsir sources, this same level of sensitivity has not been maintained in translations. In this study, the problem of meaning changes and shifts between the source text and the translated text, which is frequently encountered in translations, is examined by drawing attention to an example and suggestions are offered on the subject.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Qur'an Translation, Ard Word, World.

* Dr. Öğr. Üyesi., Pamukkale Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, Tefsir Anabilim Dalı. E-Posta: murselahiska@gmail.com - ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2928-0638>.

Giriş

İlahi vahiylerin sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim tarih boyunca ilim erbabının titizliğiyle yorumlanmaya ve anlaşılmaya çalışılmaktadır. Kur'an'ın hitabındaki muradı keşfetme çabasının ahirete kadar devam edeceği de aşîkârdır. Kur'an'ı anlamada en önemli hususlardan birisi Kur'an'da geçen sözcüklerin nüzul dönemindeki anlamının tespit edilmesi ve ona göre yorumlanmasıdır. Kur'an'ın emir ve yasaklarının insan hayatına doğru bir şekilde uygulanabilmesi şüphesiz onun doğru anlaşılmasına bağlıdır. Çünkü yanlış anlaşılan bir metnin doğru şekilde uygulanabileceğini iddia etmek, akliselim bir insanın kabul edemeyeceği bir iddiadır. Aslında bir metnin yanlış anlaşılması, onu anlamamak demektir.¹

Kur'an çevirilerinin, Arap diline hâkim olmayanlar için onu anlamada bir köprü görevini üstlendiği düşünülebilir. Bu köprünün sağlam temellere dayanması ve güvenilir olması, insanları Kur'an'a doğru bir şekilde ulaştırmada kilit rol üstlenmektedir. Bundan dolayı her işte ve çalışmada olduğu gibi Kur'an çevirilerinde de usul ve kaidelerin oluşturulması, bu usul ve kaidelere riayet ederek çevirinin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki bazı Kur'an mealleri bu kriterleri taşımamaktadır.² Kur'an hata ve tahriften bizi Allah tarafından korunmuş olsa da başka dillere aktarılırken yapılan tercümelerde mutlaka eksiklikler ve hatalar olmaktadır. Bu sebeple her yeni yapılan meal, mevcut kusurları giderme iddiasıyla yola çıkmaktadır. Bu bağlamda kimi mealler kısmen başarılı olmakla birlikte kimileri de eski kusurlar üzerinden devam etmektedir. Bu yüzden, mükemmel bir Kur'an çevirisinin ortaya konulmasının mümkün ol(a)mayacağına göre insanoğlu Kur'an çeviri çalışmalarını kıyamete dek sürdürecektir.

Yaşayan her varlık gibi dil ve dilsel ögeler zaman içinde anlam değişimlerine maruz kalabilmektedir. Kur'an'da zikredilen kelimelerin nüzul dönemindeki anlam(lar) ile bugün algılanan anlam(lar) arasında farklar olması dilsel açıdan çok doğaldır. Ancak söz konusu ilahi kelam olduğunda bu farklar mutlaka dikkate alınmalı ve Kur'an sözcükleri ilk dönemlerinde nasıl algılandıysa günümüzde de öyle algılanması sağlanmalıdır. Bu sebeple Kur'an'daki sözcüklerin nüzul dönemindeki anlamlarına ulaşmak için farklı yöntem ve teoriler ortaya konulmuştur.³

¹ Dücane Cündioğlu, *Kur'an Çevirilerinin Dünyası* (İstanbul: Kapı Yayınları, 2014), 1; Mürsel Ethem vd., *Kur'an ve Anlam* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018), 9.

² *Son Çağrı Kur'an*, çev. Salih Akdemir (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), XI; Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 70.

³ Söz konusu olan yöntem ve teoriler için bk.: *Son Çağrı Kur'an*, XIII; Ethem vd., *Kur'an ve Anlam*, 9-23.

Bu araştırmaya konu olan "أَرْضُ /ard" sözcüğünü incelemeden önce bu konuda daha önce yapılmış olan çalışmaların bir kısmından kısaca bahsetmek gerekir: Görebildiğimiz kadarıyla "ard" kelimesiyle alakalı ilk çalışma 2005 yılında kaleme alınmıştır.⁴ Bu çalışmada "ard" kelimesi "dünya" kelimesiyle mukayese edilerek incelenmiştir. Yazar makalesinde kelimenin sözlük anlamları ve Kur'an'daki anlamlarına kısaca değinmiş, ardından A'raf 7/176. ayette geçen "وَلِكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ / Fakat o, arza saplandı..." ayetindeki "ard" kelimesi üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. 2017 yılında yapılan diğer bir çalışmada ise "ard" kelimesi semantik açıdan incelenmiştir.⁵ Yazar "ard" kelimesinin Arap toplumundaki tasavvurunu aktardıktan sonra sözlüklerden tespit ettiği yirmi üç farklı anlamına dikkat çekmiş ve "ard" kelimesinin Kur'an'daki farklı boyutları ve kullanımları üzerinde durmuştur.⁶

Yapılan bu çalışmaların müellifleri Arapça sözlükleri araştırarak "ard" kelimesinin anlamını tespit etmeye çalışmış fakat bu araştırmamızda hedeflenen konuya değinmemişlerdir. Bu makalede ilk önce "ard" kelimesinin Sami dil ailesinde yer aldığı anlam tespit edilmektedir. Daha sonraki aşamada ise Arapça sözlükler üzerinde ayrıntılı durularak kelimenin hangi anlamlara geldiği araştırılmaktadır. Kur'an'ın sağlıklı anlaşılması ve yorumlanmasında vazgeçilmez kaynaklardan biri olan tefsir külliyatına müracaat edilerek müfessirlerin "ard" kelimesini nasıl yorumladıkları ve gerekçeleri üzerinde durulmakta; hemen ardından da "ard" kelimesinin farklı dillerdeki meallere nasıl aktarıldığı tahlil edilmektedir. Araştırmamızın son bölümünde "ard" kelimesinin genel değerlendirilmesi yapılarak bazı önerilere yer verilmektedir.

Ele alınan ilgili ayet tefsir kaynaklarında incelenip değerlendirildikten sonra konuyla alakalı kendi görüşlerimize ve değerlendirmelerimize yer verilmektedir. Daha sonraki aşamada ise konuyla alakalı çeşitli yaklaşımları görebilmek için on farklı dilde kaleme alınan elli üzerinde Kur'an çevirilerine bakılmaktadır. Mealleri incelerken ana hedef Türkçe mealler olmaktadır. Halihazırda Türkçe yayınlanan meallerin sayısı kesin olmamakla beraber bazı araştırmalarda bu sayının iki yüzü aşkın olduğu öngörülmektedir.⁷ Bu makalede Türk dilinde yayınlanan sadece on altı adet mealle yetinilmektedir.⁸

⁴ Bekir Tatlı, "Kur'an'da 'Dünya' ve 'Arz' Kelimelerinin Kullanımı", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (01 Ağustos 2005), 259-265.

⁵ Tuğba Yazıcı, *Kur'an'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017).

⁶ Bu çalışmayla alakalı makalemizin ilerleyen sayfalarında bazı tahlillere tekrar yer verilecektir.

⁷ Ercan Şen, "Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'an Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 348.

⁸ Ele alınan Türkçe mealler: *Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerim Tercüme ve Tefsiri*, çev. Ömer Rıza Doğrul (İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 1934). *Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlîsi ve Tefsiri*, çev. Ömer Nasuhi Bilmen (İstanbul: Bilmen Yayınları, 1965). *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*, çev. Süleyman Ateş (Ankara: Kılıç Kitabevi, 1982). *Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*, çev. Muhammed

Bununla beraber farklı dillerde yapılan mealler de incelenmektedir. Türkçe meallerin dışında Türk dil ailesine mensup olan Azerice,⁹ Özbekçe,¹⁰ Tatarca,¹¹ Kazakça¹² ve Kırgızca¹³ meallere de bakılmaktadır. Ayrıca Slav dil ailesine mensup olan Rusça,¹⁴ Ukraynaca¹⁵ ve Bulgarca¹⁶ dillerindeki mealleri de inceleme fırsatı bulunmaktadır.

Hamidullah vd. (İstanbul: Beyan Yayınları, 2000). *Kur'an Mesajı*, çev. Muhammed Esed vd. (İstanbul: İşaret Yayınları, 2002). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, çev. Mahmut Toptaş (İstanbul: Cantas Yayınları, 2004). *Kur'an-ı Mecid ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, çev. Mahmut Ustaosmanoğlu (İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009). *Kur'an-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011). *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, çev. Mahmut Kısa (Konya: Armağan Kitaplar Yayınları, 2013). *Nüzul Sırasına Göre Yaşayan Kur'an Türkçe Meal/Tefsir*, çev. R. İhsan Eliaçık (İstanbul: İnşa Yayınları, 2014). *Son Çağrı Kur'an. Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, çev. Mustafa Öztürk (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015). *Mesaj Kuran Çevirisi*, çev. Edip Yüksel (İstanbul: Ozan Yayınları, 2016). *Kur'an Yolu Meâli*, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020).

⁹ Azeri dilinde incelediğimiz mealler: *Qurani Karim va Tercümesi*, çev. Z. M. Bünyadov - V. M. Məmmədaliyev (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015). *Qurani-Karim va Məali*, çev. Kövsər Tağıyev (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2020). Ayrıca web sayfasında yer alan Əlixan Musayev ile Ələddin Sultanov'a ait iki farklı meallerden de istifade ettik: "Quran.az" (Erişim 17 Şubat 2024).

¹⁰ Özbek dilinde ele alınan mealler: *Kur'an-ı Kerim Özbekçe İzhahli Tercime*, çev. Mansur Alouddin (Taşkent: Çolpon Yayınları, 2001). *Kur'an-ı Kerim Manalarining Tercime ve Tefsiri*, çev. Abdülaziz Mansur (Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi Yayınları, 2004). *Kur'an-ı Kerim ve Özbek Tilindagi Manalari Tarcimasi*, çev. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017). Ayrıca web sayfasında yer alan bazı meallere de baktık: "Quran.Uz" (30 Ağustos 2021).

¹¹ Tatar dilinde incelediğimiz mealler şunlardır: *Kur'an-ı Kerim ve İzaatlı Manası*, çev. Zakir Kurtnezir (Akmescit: Dolya Yayınları, 2007). *Kur'an-ı Kerim Tatarca Manası*, çev. Zakir Kurtnezir (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015).

¹² Kazak dilinde incelenen mealler şunlardır: *Kur'an-ı Kerim Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, çev. Halife Altay (Suudi Arabistan: Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksi, 1991). *Kur'an-ı Kerim Cene Kazakşa Audarması*, çev. Muhammed Şangıs Hacı - Ermek Muhammedkali (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015).

¹³ Kırgız dilinde araştırılan mealler şunlardır: *Kur'an*, çev. Ernis Tursunov (Bişkek: Kırgızistan Yayınları, 1991). *Kur'an-ı Kerim Cana Anın Maanilerinin Kırgızça Kotormosu*, çev. Alauddin Mansur (Bişkek: Uçkun Yayınları, 2005). *Iyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen*, çev. Abdışşükür İsmailov vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2006). *Iyık Kuraan Ayat Kotormolorunun Kırgızça Maanisi*, çev. Şamsuddin Abdıkalık Uulu (Bişkek: y.y., 2010). *Iyık Kuran*, çev. Şamsuddin Hakimov (Medine: Malik Fahd Yayınları, 1433/2012). *Kuttuu Kuran Kırgızça Maanisi*, çev. Nadirbek Alimbekov (Bişkek: y.y., 2016).

¹⁴ İncelenmeye alınan Rus dilindeki mealler: *Koran*, çev. Dmitriy Nikolayevich Boguslavskiy (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2005). *Koran*, çev. Gordiy Semionovich Sablukov (Moskova: Dom Biruni Yayınları, 1990). *Koran*, çev. İgnatij Yulianovich Krachkovskiy (Moskova: MPO Voloknor-SP Trekingtur Yayınları, 1990). *Koran*, çev. Magomed-Nuri Osmanovich Osmanov (Moskova: Dilya Yayınları, 2009). *Svyaşenniy Koran Smislovoy Perevod Na Russkiy Yazık*, çev. Elmır Rafael oğlu Quliyev (Medine: Malik Fahd Yayınları, 1434/2013).

¹⁵ Ukrayna dilinde incelediğimiz meal: *Svyaşenniy Koran Z Ukrainskim Perekladom*, çev. Mykhailo Jackubovych (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015).

¹⁶ Bulgar dilinde incelenen meal: *Prevod Na Korana Na Balgarski Ezik*, çev. Tsvetan Teofanov (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007).

Mevcut meallerde "ard" kelimesine genelde "yeryüzü, dünya" anlamı verilmesiyle beraber "yurt, memleket, belde" anlamlarının ihmal edilmesi dikkat çekmektedir. Bu konuya dikkat etmemizi sağlayan en önemli faktörlerden birisi ise Sami dil ailesinden olan İbrani dili olmaktadır. Nitekim İbranicede hala "ard" kelimesi aktif olarak "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁷ Bunun önemine binaen İbranice meallerden de dördüne bakılmaktadır.¹⁸

1. Sami Dillerinde "Ard" Kelimesi

Arapçadaki "ard" kelimesi Sami dillerinde ortak bir köke sahiptir. Söz konusu kelime Sami dilleri arasında Arapçadan sonra en çok konuşulan dil olan İbranicede "אַרֶץ /eretz" şeklindedir. İbranicede "eretz" kelimesinin temel olarak iki kök anlamında kullanıldığı görülmektedir. Elbette ki bu manaların tespitinde kelimenin yer aldığı bağlam önemli bir rol oynamaktadır: "eretz" kelimesine verilen kök anlamlardan birisinin "earth /yeryüzü"¹⁹ olduğu belirtilebilir. Sözlüklerde ilk sırada bu anlamın yer alması belki de kelimenin kök anlamına işaret etmektedir. Bununla beraber "eretz" kelimesine verilen "yurt, memleket, belde" gibi diğer anlamları ise dikkatlerden kaçmamaktadır.²⁰ Yine aynı şekilde benzer manayı ifade etmek için "eretz" kelimesine "ground/yer, toprak, kara" anlamı da verilmektedir. Bu mananın yukarıda belirtilen manalarla ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.²¹

Belirtmek gerekir ki İbranicede "eretz" kelimesiyle alakalı dile getirilen bazı isim tamlamaları, deyimler ve terimler "Country /memleket, ülke, diyar"

¹⁷ İbranice meallerle alakalı belirtmek gerekir ki; meallerde "ard" kelimesi "אַרֶץ /eretz" kelimesiyle karşılanmıştır. İlgili bölümlerde de belirttiğimiz üzere "eretz" kelimesi "yeryüzü" anlamına geldiği gibi "memleket" anlamına da gelmekte ve hala günlük konuşmada aktif olarak her iki anlam da kullanılmaktadır. Dolayısıyla meal yazarının "eretz" kelimesiyle neyi kastettiği tahmin etmek olanaksızdır. Okura düşen ise ilgili kelimeyi mevcut birikimine göre iki anlamdan birine hamletmesidir.

¹⁸ İbrani dilinde incelediğimiz mealler şunlardır: *Alkoran o ha-Mikra*, çev. Hermann Reckendorf (Leipzig: Lipsiya Yayınları, 1857). *Al-Qur'an*, çev. Joseph Joel Rivlin (Tel Aviv: Dvir Yayınları, 1987). *Sefer ha Sfarim Shel ha-Islam*, çev. Aharon Ben Shemesh (Tel Aviv: Karni Yayınları, 1978). *Ha Kuran*, çev. Uri Rubin (Tel Aviv: Hotsa'a La'or Yayınları, 2005).

¹⁹ Dikkat edilirse İngilizcedeki "earth" kelimesi Arapçadaki "ard" kelimesine hem telaffuz hem de yapı bakımından benzemektedir.

²⁰ Eliezer Ben Yehuda, *Thesaurus Totius Hebraeitis et Veteris et Recentioris* (Kudüs: La'am Yayınları, ts.), "eretz", 1/401. Ayrıca bk.: Haim Shachter, *The New Universal Hebrew English Dictionary* (Tel Aviv: Yavneh Publishing House, 1962), "eretz", 1/44; Ernest Klein, *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English* (Kudüs: Carta Yayınları, 1987), "eretz", 57; Avraham Even Shoshan, *HaMilon HeHadash* (Kudüs: Kiryath Sepher Yayınları, 1979), "eretz", 1/164; Isaiah Raffalovitch, *Anglo-Hebrew Modern Dictionary* (Londra: Express Yayınları, 1926), "eretz", 292.

²¹ Shachter, "eretz", 1/44. Ayrıca bk.: Klein, "eretz", 57; Shoshan, "eretz", 1/164; Raffalovitch, "eretz", 387.

anlamındadır.²² Mesela “אַרֶץ אֲבוֹת /eretz avôt” “anavatan” ve “anayurt”, “חוּץ לְאַרֶץ /hutz laaretz” “yurt dışında”, “אַרֶץ הַקּוֹדֶשׁ /eretz hakôdeş” ise “Kutsal Topraklar” yani “İsrail ve Filistin’in bulunduğu topraklar” anlamında kullanılmaktadır.²³ Benzer manayı ifade etmek için sözlüklerde “eretz” kelimesine “land/kara, toprak, memleket” manası da verilmektedir.²⁴

Kutsal Kitapta “eretz” kelimesi toplam 2191 kez geçmektedir. “eretz” kelimesi en çok “land/ kara, toprak, memleket” anlamında 1543 kez kullanılmaktadır. Kullanım sıklığı ikinci sırada “earth/ yeryüzü (belki toprak, kara)” gelmekte ve toplam 712 defa geçmektedir. Kullanım sıklığına göre üçüncü sırada “country/ ülke, memleket, diyar” anlamına gelmekte ve toplam 140 defa geçmektedir.²⁵

Diğer Sami dillerinden olan Aramicede “אַרְעָא /ar’a”,²⁶ Süryanicede “ܐܪܥܐ /ar’a”,²⁷ Akkadçada “ersetu”,²⁸ Ugaritçede ise “ars”²⁹ kelimeleri “memleket, yurt, dünya, toprak” gibi anlamlara gelmektedir.

2. Arapça Sözlüklerde “Ard” Kelimesi

Erken dönemde kaleme alınan Arapça sözlükler “أَرْضُون /aradûn” veya “أَرْضُ

²² Benzer kullanımın Arapçada da var olduğunu görmek mümkündür: Yazıcı, *Kur’ân’da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili*, 95.

²³ Ben Yehuda, “eretz”, 1/401. Ayrıca bk.: Shachter, “eretz”, 1/44; Shoshan, “eretz”, 1/164-165; Raffalovitch, “eretz”, 218.

²⁴ Shachter, “eretz”, 1/44. Ayrıca bk.: Klein, “eretz”, 57; Shoshan, “eretz”, 1/164; Raffalovitch, “eretz”, 477.

²⁵ Karl Feyerabend, *A Complete Hebrew-English Pocket-Dictionary to the Old Testament* (Schoneberg: Langenscheidt Yayınları, ts.), “eretz”, 29. Ayrıca bk.: Friedrich Wilhelm Gesenius, *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament* (Michigan: Baker Books Yayınları, 1996), “eretz”, 81; Julius Fürst - Samuel Davidson, *A Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament* (Leipzig: Bernhard Tauchnitz Yayınları, 1867), “eretz”, 153; Francis Brown vd., *A Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament* (Oxford: Oxford University Press, 1939), “eretz”, 75; William Roy, *A Complete Hebrew-English Dictionary* (New York: John F. Trow & Co. Yayınları, 1846), “eretz”, 52; Bible Study Tools (BST) (erets Meaning - Hebrew Lexicon | Old Testament (KJV)).

²⁶ Marcus Jastrow, *A Dictionary of the Targumim the Talmud Babli, Yerushalmi, Midrashic Literature* (New York: G. P. Putnam’s Sons Yayınları, 1903), “eretz”, 1/125; Michael Sokoloff, *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods* (Ramat Gan: Bar Ilan University Press, 2002), “eretz”, 170.

²⁷ Robert Payne Smith, *Thesaurus Syriacus* (Londra: Oxford University Press, 1901 1879), “eretz”, 1/397; Jessie Payne Smith, *A Compendious Syriac Dictionary* (New York: The Clarendon Press, 1903), “eretz”, 30; Michael Sokoloff, *A Syriac Lexicon a Translation from the Latin, Correction, Expansion, and Update of C. Brockelmann’s Lexicon Syriacum* (Indiana: Eisenbrauns Yayınları, 2009), “eretz”, 104.

²⁸ Jeremy Black vd., *A Concise Dictionary of Akkadian* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz Yayınları, 2000), “eretz”, 79; Hayim ben Yosef Tawil, *An Akkadian Lexical Companion for Biblical Hebrew: Etymological-Semantic and Idiomatic Equivalents with Supplement on Biblical Aramaic* (New Jersey: Ktav Publishing House, 2009), “eretz”, 34.

²⁹ Gregorio del Olmo Lete - Joaquin Sanmartin, *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition* (Leiden: Brill Yayınları, 2015), “eretz”, 102.

/ârud" kelimesinin tekili olan "ard" kelimesi ve türevleriyle alakalı pek çok anlamına işaret etmektedir. Belirtmek gerekir ki zikredilen bu anlamlar kelimenin "yeryüzü" veya "yurt, memleket, belde" gibi yaygın olan anlamlarıyla alakası pek gözükmemektedir. Araştırmamızda elde edilen verilere göre söz konusu olan kökün 30'a yakın farklı anlamı vardır. Bu anlamlar arasında "bir çeşit ağaç kurdu", "nezle", "kalın kilim", "yaranın iltihaplanması", "iyi huylu insan", "gariban", "sarsılma", "semiz" gibi anlamların zikredilmesi mümkündür.³⁰ Bununla beraber sözlük sahipleri "ard" kelimesini incelerken verdikleri anlamların başında hemen "مَغْرُوفَةٌ/ bilinen (anlamdadır)" ifadesine yer vermektedirler. Onlar bu ifadeyle "ard" kelimesinin "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarına değil sadece "yeryüzü" anlamına işaret etmektedirler.³¹ Nitekim Ezherî (ö. 370/980) sözlüğünde İbnü's-Sikkî'ten (ö. 244/858) aktarmada bulunarak "الَّتِي عَلَيْهَا النَّاسُ/ insanların üzerinde bulundukları yer" ifadesini kullanmaktadır.³²

Erken dönemde kaleme alınan Arapça sözlükler dikkatlice incelendiğinde "ard" kelimesi sadece bazı isim tamlamalarında "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarda kullanılmaktadır.³³ Benzer kullanım rivayetlerde de sık sık görülmektedir.³⁴ Fakat bu anlamların "ard" kelimesinin kendisinden değil ona

³⁰ Halîl b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbü'l-ayn muratteben alâ hurûfi'l-mu'cem* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), "ard", 7/55-56. Ayrıca bk.: Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Düreyd, *Cemheretü'l-luga* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987), "ard", 2/1065-1066; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luga* (Mısır: Dâru'l-Mısırî, 1384/1964), "ard", 12/62-63; Ebû'l-Kâsım İsmâîl Sâhib b. Abbâd, *el-Muhît fî'l-luga* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994), "ard", 8/40-41; Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luga ve sıhâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn, 1990), "ard", 3/1064; Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvinî el-Hemedânî İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luga*, thk. Abdu's-Selâm Muhammed Harun (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979), "ard", 1/80; Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mürsî İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*, thk. Abdu'l-Hamid Hinravi (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000), "ard", 8/221; Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *Esâsü'l-belâga*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), "ard", 1/24; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414), "ard", 7/111, 112; Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr* (Beyrut: Lübnan Yayınları, 1987), "ard", 5; Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî (Beyrut: Risâle Yayınları, 1426/2005), "ard", 636; Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Abdülalîm et-Tahâvî (Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1385-1422/1965-2001), "ard", 18/223, 226, 231, 232.

³¹ Örnek için bk.: İbn Düreyd, "ard", 2/1065.

³² Ezherî, "ard", 12/62. Ayrıca bk.: Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżî, *el-Mugrib fî tertîbi'l-mu'rib*, thk. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr (Halep: Üsâme b. Zeyd Yayınları, 1399/1979), "ard", 1/36.

³³ Örneğin Firûzâbâdî Bahreyn'de bulunan bir bölgeye (أَرْضُ نُوْج) işaret etmektedir: Firûzâbâdî, 1426/2005, "ard", 636. Diğer örnekler için bk.: Yazıcı, *Kur'ân'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili*, 95.

³⁴ Mesela Buhârî'de Habeştan'dan söz edilirken (أَرْضُ الْحَبْشَةِ), Hicaz bölgesinden bahsedilirken de (أَرْضُ الْحِجَازِ) "ard" kelimesi kullanılmıştır: Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-*

tamlayan (muzâfun ileyh) olarak eklenen kelimeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Her ne kadar erken dönemdeki Arapça sözlüklerde yer alan veriler “ard” kelimesinin o dönemlerde tek başına “yurt, memleket, belde” anlamlarında kullanılmadığı sonucu doğursa da erken döneme ait diğer bazı kaynaklar incelendiğinde aksi bir tablonun ortaya çıktığı görülmektedir:

- Cahiliye şiirlerinde “ard” kelimesi yaygın olarak yer almakta³⁵ ve genelde “yeryüzü” anlamında kullanılmaktadır.³⁶ Fakat söz konusu şiirlerde “ard” kelimesi tek başına da “belde, mevzi, mekân” gibi anlamlara gelmektedir.³⁷
- Ayrıca nadiren de olsa bazı rivayetlerde “ard” kelimesinin tek başına “yurt, memleket, belde” gibi anlamlarda kullanımı söz konusudur. Örneğin Hz. Muhammed Medine’ye hicret ettikten sonra memleketi olan Mekke’yi kast ederek “ard” kelimesini kullanmıştır³⁸
- Yine hem erken dönemde hem de sonraki dönemlerde kaleme alınan bazı Vücûh ve Nezâir eserleri³⁹ ile

Câmiu’s-sahîh, thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir (Beyrut: Dâru Tavkî’n-Necât, 1422/2001), 2/90 (No. 1341), 3/107 (No. 2338), 4/90 (No. 3152). Diğer örnekler için b.: Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru’t-Türâsî’l-Arabî, 1955), 1/122 (No. 138), 3/1187 (No. 1551), 3/1256 (No. 1633); Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Beyrut: Dâru İhyâ’i’t-Türâsî’l-Arabî, 1406/1985), 2/520 (No. 14).

³⁵ Ebû Vehb b. Hucr İmruûlkays, *Divân İmruûlkays*, thk. Abdurrahman Mustâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 2004), 96; Ebû Amr b. Süfyân b. Sa’d Tarafe b. Abd, *Divân Tarafe b. el-Abd*, thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1423/2002), 64; Ebû Yezîd Kays b. Hatîm, *Divân Kays b. Hatîm*, thk. Nasiruddîn el-Esed (Beyrut: Dâru Sâdır, 1967), 127;

³⁶ Ahmed Muhammed Ubeyd, *Şuarâü’l-Ummân fi’l-Câhiliyyeti ve sadri’l-İslâm* (Abu Dabi: Mecmeu’s-Sakâfi, 2000), 82; Ebû Muhammed İbnü’l-Mukaffa, *el-Edebü’l-sağîr ve’l-edebü’l-kebîr* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 79.

³⁷ Amr b. Kamîe, *Divân Amr b. Kamîe*, thk. Halîl İbrahim el-Atiyye (Beyrut: Dâru Sâdır, 1994), 71; Ebû Basîr b. Cendel el-Bekrî Meymûn b. Kays, *Divânü’l-A’se’l-kebîr*, thk. Muhammed Huseyn (b.y.: y.y., ts.), 37; Ebû Bişr Amr b. Osmân Şibeveyhi, *el-Kitâb*, thk. Abdüsselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetü’l-Hancı, 1408/1988), 2/46; Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas el-Yezîdî, *el-Emâlî* (Hindistan: Matbaatü’l-Meârif, 1397/1938), 38.

³⁸ Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî, *Fedâilü Mekke ve’s-sekenü fihâ*, thk. Sâmi Mekkî el-Ânî (Kuvayt: Mektebetü’l-Felâh, ts.), 14, 18. Diğer örnekler için bk.: Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, 2/446 (No. 7); Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, 5/162 (No. 4346), 7/35 (No. 5224), 8/68 (No. 6309), 9/41 (No. 7035); Müslim, *el-Câmi’u’s-sahîh*, 1/122 (No. 138), 1/259 (No. 328), 2/635 (No. 922); Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (b.y.: Dâru İhyâ’i’l-Kütübî’l-Arabiyye, ts.), 2/834 (No. 2466), 2/961 (No. 2879), 2/1069 (No. 3207).

³⁹ Ebû’l-Hasen b. Beşîr Mukâtil b. Süleymân, *el-Vücûh ve’n-nezâir*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Irak: Mektebetü’r Rüsd, 1432/2011), 192; Ebû Abdillâh Hârûn b. Mûsâ, *el-Vücûh ve’n-nezâir*, thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin (Bağdat: Vizâratu’s-Sekâfe ve’l-İlâm, 1409/1998), 203;

- Kur'an sözlüklerinde⁴⁰ "ard" kelimesinin yer aldığı bağlamdan dolayı tek başına "yurt, memleket, belde" gibi anlamlar verilmektedir.⁴¹

Son dönemde kaleme alınan Arapça sözlüklerde "ard" kelimesinin, tıpkı erken dönemde kaleme alınan Arapça sözlüklerde olduğu gibi, "yeryüzü, dünya" veya "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarıyla alakası pek gözükmeyen birçok anlamda kullanıldığı görülmektedir.⁴² Bununla beraber bazı sözlüklerde "ard" kelimesinin tek başına "yurt, memleket, belde" gibi anlamlara geldiği belirtilmektedir.⁴³ Bu sözlüklerde "yurt, memleket, belde" gibi anlam verildikten sonra Kur'an'dan istişhad yapılması ayrıca dikkat çekmektedir.⁴⁴

Erken dönemlerde kaleme alınan Arapça sözlükler incelendiğinde "ard"

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Sellâm, *et-Tesârif*, thk. Hind Şelebî (Amman: Muessesetu Âli'l-Beyt el-Melekiyye li'l-Fikrî'l-İslâmî, 1429/2008), 314; Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1428/2007), 76; Ebû Abdîrrahmân İsmâîl b. Ahmed el-Hîrî, *Vücûhü'l-Kur'ân*, thk. Fâtima Yûsuf el-Hiyemî (Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 38; Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, thk. Abdulazîz Seyyid el-Ehlî (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1983), 29; Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî, *el-Vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm ez-Zefîrî (Kahire, 1412/1992), 1/103; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*, thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407-1987), 167; Ahmed b. Muhammed el-Bûraydî - Fehd İbrahim ed-Dâli, *Mevsûatü'l-vücûh ve'n-nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 1436/2014), 63.

⁴⁰ "ard" kelimesine "yurt, memleket, belde" gibi anlam takdir etmeyenlerin başında Râgıb el-İsfahânî gelmektedir: Ebû'l-Kâsım er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Şam: Dâru'l-Kalem, 1430/2009), "ard", 73. Ayrıca bk.: Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996), "ard", 1/85.

⁴¹ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâ'iru zevi't-temyîz fî letâ'ifi'l-kitâbi'l-azîz*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Lecnetu İhyâit-Türâsi'l-İslâmî, 1995), "ard", 2/53. Ayrıca bk.: John Penrice, *A Dictionary and Glossary of the Koran* (Hindistan: Shah Ofset Delhi, 1991), "ard", 5; İbrahim Medkûr, *Mu'cemü elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: el-İdaratü'l-Âmme li'l Mu'cemât ve İhyâit-Türâs, 1409/1989), "ard", 1/47; Ahmed Muhtar Ömer, *el-Mu'cemü'l-mevsûli elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve kırââtih* (Riyad: Müessesetü Sütûri'l-Ma'rife, 1423-2002), "ard", 67; ElSaid Badawi - Muhamad Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage* (Leyden: Brill Yayınları, 2008), "ard", 25; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Tahran: Merkezu Neşr Assar el-Allâme el-Mustafavî, 1393) (Et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınları, 2009/1430), "ard", 1/74; Mehmet Okuyan, *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), "ard", 78.

⁴² Louis Maluf, *el-Müncid fî'l-lügati ve'l-edebi ve'l-ulum* (Beyrut: el-Matbaatu'l-Katulikiyye, 1956), "ard", 8. Ayrıca bk.: Cübrân Mes'ûd, *er-Râid* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâ'în, 1992), "ard", 45.

⁴³ Edward William Lane, *An Arabic-English Lexicon* (Beyrut: Librairie Du Liban Yayınları, 1968), "ard", 1/47-49. "ard" kelimesine benzer anlam veren sözlükler arasında bazıları için bk.: Hans Wehr, *A Dictionary of Modern Written Arabic* (Ithaca: Spoken Language Service Yayınları, 1976), "ard", 13; İbrahim Medkûr, *el-Mu'cemü'l-vecîz* (Mısır: Talim ve Terbiye Bakanlığı Özel Baskı, 1415/1994), "ard", 13.

⁴⁴ İbrahim Mustafa vd., *el-Mu'cemu'l-vasîl* (Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 1425/2004), "ard", 1/14.

kelimesinin tek başına “yurt, memleket, belde” gibi anlamlara sahip olmadığı sonucu çıkmaktadır. İlginçtir ki son dönemlerde kaleme alınan Arapça sözlüklerde “ard” kelimesinin tek başına da “yurt, memleket, belde” gibi anlamlara gelebileceği belirtilmektedir. İlk bakışta bu durum “ard” kelimesinin “yurt, memleket, belde” gibi anlamlarıyla anlam genişlemesine uğradığı izlenimi vermektedir. Fakat böyle bir varsayım yanlıştır. Nitekim yukarıda da belirtildiği üzere erken dönemlere ait bazı kaynaklarda “ard” kelimesi tek başına “yurt, memleket, belde” gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Ayrıca Arapçanın da yer aldığı diğer Sami dillerdeki “ard” kelimesinin “yurt, memleket, belde” gibi anlamlarda kullanımı “ard” kelimesinin kök anlamlardan birisinin “yurt, memleket, belde” olduğunu göstermektedir.

Kaynaklardaki verilere göre Kur’an’ın nüzul döneminden uzaklaştıkça ayetin sahip olduğu anlam(lar)ının sayısı ve çeşitliliği artmaktadır. Ayetin ifadesinden birçok anlam çıkarılması ve aynı anda hepsini kastetmiş olması bazı ilim erbabınca iftihar konusu olmakta ve bu durum, onlara göre, Kur’an’ın icazına delalet etmektedir. Halbuki bir ifadenin birçok anlam ifade etmesi esasen o ifadenin hiçbir şey ifade etmediği anlamına gelmektedir.⁴⁵ Kur’an’da geçen diğer kelimelerde olduğu gibi “ard” kelimesini araştırılırken şu husus dikkat çekmektedir: Nüzul döneminden uzaklaştıkça Kur’an’da geçen kelimelerin, anlam genişlemesine uğradığı hakikati ortaya çıkmaktadır. Nitekim çalışmada ele alınan kaynaklarda “ard” kelimesinin Kur’an’da toplam 7 anlamda kullanıldığı dile getirilmektedir. Bu sayı, görebildiğimiz kadarıyla Ebû Hilâl el-Askerî’ye (ö. 400/1009) kadar sabit kalmaktadır. el-Askerî “ard” kelimesinin Kur’an’daki anlam sayısını 9’a çıkarmakta ve bu sayı gitgide artmaktadır. Mesela en son müracaat edilen 2014 yılında yayınlanan “Mevsûatü’l-vücûh ve’n-nezâir” isimli kaynakta “ard” kelimesinin Kur’an’daki toplam anlam sayısı 22 olarak tespit edilmektedir.

3. Tefsir ve Meallerde “Ard” Kelimesinin Karşılaştırılmalı Tahlili*

Kur’an’da “ard” kelimesi toplam 461 kez geçmekte ve yukarıda da işaret

⁴⁵ Elbette ki, tıpkı her dilde olduğu gibi, Arapçada da bir ifadenin birkaç anlama gelebilmesi (sunî değil, doğal ihtimaller) bu eleştirimizde istisna olarak görülmelidir.

* ‘Ard’ kelimesine ilişkin tefsirlerde yaptığımız incelemede metodolojik olarak tefsir literatüründeki kronolojik sıralamayı esas aldık. Çalışmamızda savunduğumuz görüşleri desteklemek amacıyla, benzer veya paralel düşünceleri ilk dile getiren müellifleri kaynak olarak tercih ettik. Bu nedenle, ilgili görüşlerin genellikle ilk dönem tefsir otoriteleri tarafından ortaya konulmuş olması sebebiyle, çalışmada sıklıkla belli başlı klasik kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Ancak bu durum, söz konusu görüşlerin yalnızca dipnotlarda belirtilen eserlerde yer aldığı anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla okuyucunun, çalışmamızın dipnotlarına bakarak yalnızca sınırlı sayıda kaynağın kullanıldığı şeklinde bir kanaate varmaması gerekir.

edildiği üzere farklı anlamlarda kullanılmaktadır.⁴⁶ Kur'an'da "ard" kelimesinin "السَّمَاوَاتِ /es-semâvât" kelimesiyle beraber 200'e yakın ortak kullanımı vardır ve "yeryüzü, dünya" anlamında kullanıldığı tespit edilmektedir. Burada denilebilir ki Kur'an'da gökyüzüyle (ve hemen hemen "السَّمَاءِ /es-semâ" ifadesinin de tamamı dâhil olmak üzere) beraber zikredilen bütün "ard" kelimesinin kullanımları "yeryüzü, dünya" anlamındadır.⁴⁷

Bazı ilim adamları Kur'an'da elif lamsız (ال) kullanılan "ard" kelimesinin "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarda kullanıldığını söylemektedir.⁴⁸ Bazıları ise elif lamla kullanılan "ard" kelimesinin "yeryüzü, dünya" anlamında kullanıldığını dile getirmektedir.⁴⁹ Çalışmamızın ilerleyen sayfalarında da görüleceği üzere bu yaklaşımlar gerçeği yansıtamamaktadır.⁵⁰ Nitekim "ard" kelimesinin "yeryüzü, dünya" veya "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarda kullanılması elif lam takısıyla alakalı olmayıp yer aldığı bağlama göre değişiklik arz etmektedir.

3.1. Yeryüzünde Fesat Çıkarmak

Kur'an'da "ard" kelimesi "fesat çıkarmak" anlamındaki "ف س د /fsd"⁵¹ köküyle beraber kırka yakın ortak kullanıma sahiptir. Bu kullanımlarda "ard" kelimesi genelde "yurt, memleket, belde" gibi anlamlar taşımaktadır.⁵² İlgili ayetlerin yer aldığı bağlama göre zaruri olarak "ard" kelimesi "Medine-i Münevvere, Mısır, Filistin, Ürdün, Şam" gibi anlamlarda anlaşılması gerekmektedir. Söz konusu olan ayetlerde "ard" kelimesine "yeryüzü, dünya" gibi anlamların verilmesi hem bağlama hem de tarihi vakıya uymamaktadır.

Mesela Bakara 2/8-16. ayetlerde münafıklardan söz edilmektedir. 11. ayette onları uyarmak adına "لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ" / "Ardde bozgunculuk yapmayın" diye buyurulmaktadır. Medine dönemindeki münafıklar inananlara karşı farklı komplolar kurmaktan geri durmamaktadırlar. İşte onların Medine'deki söz konusu tavırlarına işaret eden bu ayet o beldede fesat çıkarmalarını

⁴⁶ Medkûr, "ard", 1/47. Badawi - Abdel Haleem, "ard", 25.

⁴⁷ Emine Özbek Sert, *Kur'an'da ve Tefsirlerde 'Semâ'* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 365.

⁴⁸ Lane, "ard", 1/48.

⁴⁹ Badawi - Abdel Haleem, "ard", 25.

⁵⁰ Kur'an'da "el-ard" kelimesi "yurt, memleket, belde" gibi manalar ifade ettiğinde, aldığı elif lam takısı cins için değil, ahd için olduğu vurgulanmıştır. Bu ayrımı bazı meal yazarlarının dikkatinden kaçtığı için hatalar kaçınılmaz olmuştur: Avnullah Enes Ateş, "Kur'an-ı Kerim'de Kullanılan Elif Lâm Takılarının Doğru Anlaşılmasından Kaynaklanan Tercüme Problemleri", *Dergibant* 8/1 (31 Mayıs 2020), 104.

⁵¹ Salâh'ın zıddı olan "ف س د /fsd" kökünün kök anlamı "herhangi bir şeyin ölçülülükten çıkması" şeklinde olduğunu söylememiz mümkündür, bk.: İsfahânî, "fsd", 636.

⁵² Bazı kullanımları için bk.: el-Bakara 2/11, 27, 60, 205; el-Mâide 5/33, 64; el-A'râf 7/56, 74, 85, 127; el-Enfâl 8/73; Hûd 11/85, 116; Yûsuf 12/73; er-Ra'd 13/25; el-İsrâ 17/4; el-Kehf 18/94; eş-Şu'arâ 26/152, 183; en-Neml 27/48; el-Kasas 28/4, 77, 83; el-Ankebût 29/36; Sâd 38/28; el-Mü'min 40/26; Muhammed 47/22.

kınamaktadır. Âlûsî (ö. 1270/1854),⁵³ Ettafeyyîş (ö. 1332/1914),⁵⁴ Ebû Zehra (1898-1974),⁵⁵ Mahlûf (1890-1990),⁵⁶ Muhammed Seyyid Tantâvî (1862-1940),⁵⁷ el-Halîlî (ö. 1404/1984)⁵⁸ gibi bazı müfessirler ayette geçen “ard” kelimesinin Medine anlamına gelebileceğini dile getirmektedirler.

İncelediğimiz Türkçe meallerde Bakara 2/11. ayette geçen “ard” kelimesine, yer aldığı bağlam dikkate alınmaksızın sadece “yeryüzü” anlamı verilmektedir. Benzer şekilde Türkî ve Slav dillerinde yayınlanan meallerde de aynı yaklaşım görülmektedir. Ayrıca İbranice meallerde durumun pek farklı olmadığı anlaşılmaktadır. Bununla beraber belirtmek gerekir ki sadece iki tane Türkçe mealde⁵⁹ “ard” kelimesinin yer aldığı bağlam dikkate alınarak “ülke, memleket” anlamları verilmektedir.

Diğer bir örneği Bakara 2/26-27. ayetlerinde⁶⁰ görmek mümkündür. Bu ayetlerde İslam’ı kabul etmeyenlerden (Yahudi⁶¹, müşrik,⁶² münafık)⁶³ söz edilmektedir. Ayetlerin muhatabı ise Medine ve civarındaki halktır. Onlar hakkında Allah “وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ / ardda fesat çıkarırlar”⁶⁴ buyurmaktadır. Dolayısıyla ayette geçen “ard” kelimesi yer aldığı bağlamdan dolayı yeryüzü değil özellikle Medine şehrini (ve ona yakın bölgeyi) kast etmek için kullanılmaktadır.⁶⁵ İncelediğimiz Türkçe meallerde ayette geçen “ard” kelimesine “yeryüzü” veya “her tarafta”⁶⁶ anlamı verilmektedir. Benzer anlamları Türkî ve Slav dillerinde yayınlanan mealler ile İbranice meallerde de görmek mümkündür. Fakat sadece bir mealde ayetin yer aldığı bağlam dikkate

⁵³ Ebû’s-Senâ Şihâbüddîn el-Âlûsî, *Rûhu’l-meânî fî tefsîri’l-Kur’ânî’l-Azîm ve’s-seb’i’l-mesânî*, thk. Ali Abdulbârî Atiyye (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1415/1994), 1/155.

⁵⁴ Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyîş, *Teysirü’t-tefsîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talây (Umman: Vizâratü’t Tûrâs ve’s Sekâfe, 1425/2005), 1/20.

⁵⁵ Muhammed b. Ahmed Ebû Zehra, *Zehratü’t-tefâsîr* (Kahire: Dâru’l-Fikrî’l-Arabî, 2002), 1/129.

⁵⁶ Haseneyn Muhammed Mahlûf, *Safvetü’l-beyân li-meânî’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’r-Reşâdî’l-Hadîse, 1956), 1/17.

⁵⁷ Muhammed Seyyid Tantâvî, *et-Tefsîrü’l-vasîl li’l-Kur’ânî’l-Kerîm* (Kahire: Nahde Yayınları, 1997), 1/58.

⁵⁸ Ahmed b. Hamd el-Halîlî, *Cevâhiru’t-tefsîr* (Maskat: Mektebetü’l-İstikâme, 1406/1986), 2/326.

⁵⁹ *Son Çağrı Kur’an, 2; Kur’ân-ı Kerim Meali*, 33.

⁶⁰ Benzer ifade er-Ra’d 13/25’te geçmektedir.

⁶¹ Ebû’l-Hasen b. Beşîr Mukâtîl b. Süleymân, *et-Tefsîrü’l-kebîr*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Müessesetü’t-Tarihî’l-Arabî, 1423/2002), 1/95.

⁶² Hûd b. Muhakkem el-Hevvârî, *Tefsîrû kitabillâhî’l-Azîz*, thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî (Beyrut: Dâru’l-Garbî’l-İslâmî, 1990), 1/91.

⁶³ Taberî gibi bazı müfessirler ise her üç grubun kastedildiğini savunmaktadırlar: Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru’l-Hicr, 1422/2001), 1/435, 437.

⁶⁴ el-Bakara 2/27.

⁶⁵ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunûsiyye, 1984), 1/367; İbn İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî Seyyid Kutub, *Fî zılâli’l-Kur’ân* (Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1423/2003), 1/50-51.

⁶⁶ *Kur’ân-ı Kerim Meali*, 36.

alınarak "ard" kelimesine "ülke" anlamının verildiği görülmektedir.⁶⁷

Bakara 2/204-207. ayetlerde iki tip insandan (mümin-mümin olmayan) söz edilirken inanmayan kişinin (Ahnas b. Şerîk'in özelinde)⁶⁸ olumsuz vasıflarından biri olan yaşadığı bölgede (ayetteki bağlama göre Medine/Medine ve etrafı) ortalığı fesada vermesi yerilmektedir. Ayetlerle ilgili rivayetlerin geçerliliği dikkate alındığında 205. ayette geçen "ard" kelimesi Medine'yi kastetmek için kullanılmakta ve "ard" kelimesinin aldığı elif lam takısı cins için değil ahd için olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁹ İncelediğimiz Türkçe, Türkî ve Slav dillerindeki mealler ile İbranice meallerde ise "ard" kelimesine yer aldığı bağlam dikkate alınmaksızın genelde "yeryüzü" anlamı verilmektedir. Bununla beraber belirtmek gerekir ki bazı Türkçe meal yazarları "ard" kelimesine anlam verirken onun yer aldığı bağlamı dikkate alarak "ülke"⁷⁰ ve "ortalıkta"⁷¹ gibi sözcükler kullanmaktadırlar.

Kur'an'da toplam 74 defa ismi geçen Firavun da Kur'an'ın ifadesine göre; ululuk taslayan bir diktatör olarak ülkesinde bozgunculuk çıkaranların en başında gelmektedir. Kur'an'da Firavun'un ismiyle beraber toplam 10 yerde "ard" kelimesi kullanılmaktadır. Ayetlerde geçen "ard" kelimesi yer aldığı bağlamdan dolayı yeryüzü⁷² anlamında değil "Mısır toprakları",⁷³ Ürdün ve Filistin bölgesi⁷⁴ olarak anlaşılmalıdır. Burada özellikle A'râf 7/103-166. ayetler bağlamında⁷⁵ "ard" kelimesine dikkat çekilecektir. A'râf 7/110. ayetinde "يُرِيدُ أَنْ يُخْرِجَكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ" / (Musa) bizi *ard*ımızdan (sürüp) çıkarmak

⁶⁷ Son Çağrı Kur'an, 4.

⁶⁸ Ahnas b. Şerîk başlangıçta azgın İslam düşmanı olmasına rağmen Mekke fethinde Müslüman olmuştur.

⁶⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Alî Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, thk. Zühre Caîd (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010), 2/329. Ayrıca bk.: Muhammed Mütevellî eş-Şarâvî, *Tefsîrû's-Şarâvî* (Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991), 2/869-870.

⁷⁰ Son Çağrı Kur'an, 31; Kur'an Yolu Meâlî, 37; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 1/321.

⁷¹ Kur'an-ı Kerim Meali, 67.

⁷² el-İsrâ 17/102. ayeti istisna tutmamız gerekir. Nitekim bu ayette, çalışmamızın başında da kural olarak belirttiğimiz gibi, "ard" kelimesi "السَّمَاوَاتِ / es-semâvât" kelimesiyle beraber zikredilmiş ve "yeryüzü, dünya" anlamında kullanılmıştır.

⁷³ el-A'râf 7/127, Yûnus 10/83, el-Kasas 28/4, 6; el-Ankebût 29/39, el-Mü'min 40/26, 29. Örnek için bk.: Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 3/335, 711; Hevârî, *Tefsîrû kitabillâhî'l-Azîz*, 2/36; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/365; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 4/537; Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed es-Semerkindî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Ali Muhammed Muavvid vd. (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993), 2/107; Ettafeyyîş, *Teysîrû't-tefsîr*, 11/67. Yusuf 12/73. ayeti de açıkça Mısır topraklarına işaret etmektedir.

⁷⁴ el-A'râf 7/137. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 2/59; Semerkandî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/565; Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed es-Sem'ânî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997), 2/209.

⁷⁵ Özellikle 110, 127, 129. ayetlere bakınız.

istiyor..."⁷⁶ geçen "ard" kelimesine "yeryüzü, dünya" gibi anlam verildiği takdirde, böyle bir anlamlandırmanın ne kadar tutarsız ve yersiz olacağı aşikârdır. Nitekim kimse kimseyi yeryüzünün dışına çıkarması söz konusu olamaz! Bundan dolayıdır ki ele aldığımız meallerin tamamında "ard" kelimesine "yurt", "Mısır", "yerinizden, topraklarınızdan" gibi anlamlar verilmektedir.

"ف س د /fsd" köküne yakın anlamlı "(و) ع ث ي /asy (v)" kökü Kur'an'da toplam 5 defa geçmekte ve geçtiği ayetlerde hem "ard" hem de "ف س د /fsd" kelimelerine yer verilmektedir.⁷⁷ Bu ayetlerde Hz. Musa ile kavmi, Hz. Salih ile Semûd kavmi ve Hz. Şuayb ile Medyen kavmi konu edilmektedir. Üzerinde duracağımız ayetlerin tamamında "ard" kelimesi "yurt, belde" anlamında kullanılmaktadır:

- Bakara 2/60-61. ayetlerde Hz. Musa ile kavmi arasında çöldeki olay ele alınmaktadır.⁷⁸ Dolayısıyla ayetteki "وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" / *ardda bozgunculuk yaparak fesat çıkarmayın* ifadesiyle yeryüzünün tamamı değil, bilakis Hz. Musa'nın kavminin bulunduğu bölge kastedilmektedir. İncelenen mealler arasında sadece iki Türkçe mealde "ülke"⁷⁹ ile "topraklarda"⁸⁰ gibi anlamlarla "ard" kelimesinin ayette işaret ettiği gerçek muradın ortaya konduğu söylenebilir.
- A'râf 7/73-79. ayetlerde de Hz. Salih ile Semûd kavminin yer aldığı Hicaz ile Şam arasındaki Hicr bölgesinden söz edilmektedir.⁸¹ Dolayısıyla 74. ayette⁸² geçen "ard" kelimesinin "yeryüzü" anlamında yorumlanması cevap verilmesi zor olan soru(n)lara yol açmaktadır. Nitekim burada Semûd kavminin daha önce Âd kavminin yaşadıkları bölgeye yerleştirildikleri ve dolayısıyla bu topraklarda Allah'ın emirlerine itaat ederek bozgunculuk çıkarmadan yaşamaları gerektiği dile getirilmektedir. A'râf 7/74. ayette geçen "ard"

⁷⁶ Burada "siz"li olan zamirleri "biz"li olarak aktardık. Kur'an'ın bu dil özelliği için bk.: Salih Akdemir, "Kur'an Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli Üslup Özelliği Üzerine", *İslâmiyât Dergisi* 5/1 (2002), 143; Mürsel Ethem, "Bir Tercüme Tekniği Olarak 'Siz' Zamirinin 'Biz' Şeklinde Tercümesi", *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 64 (31 Aralık 2017), 166-167.

⁷⁷ İsfahânî, "asy", 546; Medkûr, "asy", 2/741.

⁷⁸ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrü'l-kebir*, 1/110; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/6.

⁷⁹ *Son Çağrı Kur'an*, 8.

⁸⁰ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, 41.

⁸¹ Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Riyad: Mektebetü'l-Ubeykân, 1418/1998), 2/464.

⁸² "وَأَذْكُرُوا إِذْ جَعَلَكُمْ خُلَفَاءَ مِنْ بَعْدِ عَادٍ وَبَوَّأَكُمْ فِي الْأَرْضِ تَتَّخِذُونَ مِنْ سَهُولِهَا قُصُورًا وَتَنْجُونَ الْجِبَالِ بُيُوتًا فَأَذْكُرُوا آلَاءَ اللَّهِ وَلَا تَعْتَوُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ" / "Düşünün ki Allah Âd kavminden sonra yerlerine sizi getirdi ve ardda sizi yerleştirdi. O'nun düzlüklerinde saraylar yapıyorsunuz, dağlarında evler kuruyorsunuz. Artık Allah'ın nimetlerini hatırlayın da ardda fesatçılar olarak karışıklık çıkarmayın."

kelimesinin ilkinde bazı Türkçe, Kırgızca ve Rusça meallerde "diyar, Hicr bölgesi" anlamı, ikincisine ise "yeryüzü" anlamı verilmektedir.⁸³ Böyle bir yaklaşımın yanlış olduğunu düşünülebilir. Çünkü ayetin devamında aynı bölgeye işaret edilerek fitne fesat çıkarılmaması istenmektedir. Bunun tam tersini de Türkçe bir mealde görmek mümkündür, şöyle ki: ayetteki ilk "ard" kelimesine "yeryüzü", ikincisine ise "ülke" anlamı verilmektedir.⁸⁴ Bu durumda meal yazarlarının bir tutarsızlık/kararsızlık içinde olduklarını düşünmek mümkündür. Sadece Türkçe bir mealde "ard" kelimesinin yer aldığı bağlam ve ayetlerin bütünlüğü dikkate alınarak her ikisine de başarılı bir şekilde "bu topraklar, memleket" gibi anlamlar verilmektedir.⁸⁵

- Hud 11/84-95. ayetlerde⁸⁶ Hz. Şuayb ile Medyen halkı arasında geçen diyaloga yer verilmektedir. 85. ayette geçen "ard" kelimesiyle, yer aldığı bağlamdan dolayı yeryüzünün tamamı değil Medyen ve civarındaki bölge kastedilmektedir.⁸⁷ Medyen halkının ihtiyaçtan ziyade nefsanî dürtülerinden kaynaklı, özellikle ticaretteki ahlak bozukluğuna dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla Hz. Şuayb halkına "Kavmim! Ölçüyü, tartıyı adaletle tam yapın; insanların mallarının değerini düşürmeyin, *ardda* bozgunculuk yaparak karışıklık çıkarmayın." derken bütün yeryüzünü kastetmiş olamaz, o sadece halkın ikamet ettiği bölgeyi kastetmektedir. Semerkandî'nin tefsirinde, ayetin de yorumu sadedinde aktarılan bir rivayette "ard" kelimesinin açıkça "yurt, belde" anlamlarında kullanıldığını görmek mümkündür.⁸⁸ Meallerini incelediğimiz ayetlerde geçen "ard" kelimesine yer aldığı bağlam göz önüne alınmadan sadece "yeryüzü" anlamı verilmektedir. Sadece Türkçe birkaç mealde "ard" kelimesinin yer aldığı bağlam dikkate alınarak "memleket, ortalık" anlamları takdir edilmektedir.⁸⁹

Belirtmek gerekir ki "(و) ع ث ي /asy (v)" köküyle beraber zikredilen "ard" kelimesinin yer aldığı bağlam daha belirgin bir şekilde kelimenin "yeryüzü" anlamında kullanılmadığını ortaya çıkarmaktadır. Bundan dolayı ele alınan mealler arasında Türkçeleri başta olmak üzere Rusça ve Kazakça meallerde de "ard" kelimesine "ülke, memleket, bu topraklar, ortalık" gibi anlamlar takdir edilerek kelimenin hem sahip olduğu kök anlamlardan birisine vurgu

⁸³ *Koran*, 1990, 1/293; *Kurân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, 159; *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*, 156; *Kur'an-ı Kerim Cene Kazakça Audarması*, 100.

⁸⁴ *Son Çağrı Kur'an*, 159.

⁸⁵ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, 195.

⁸⁶ Benzer ifade el-A'râf 7/85-93, Şuarâ 26/176-191 ve el-Ankebût 29/36-37. ayetlerde geçmektedir.

⁸⁷ Karaman vd., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3/192.

⁸⁸ Semerkandî, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Kerim*, 2/139.

⁸⁹ *Tanrı Buyruğu*, 1/372; *Son Çağrı Kur'an*, 230; *Kur'ân-ı Kerim Meali*, 269.

yapılmakta hem de ayetlerde yer aldığı bağlamı tespit edilmeye çalışılmaktadır.

Bu kategoride yer alan “ard” kelimesi nüzul döneminde vahyin muhatabının ikamet ettiği ve civarındaki bölgeyi ifade etmek için kullanılmaktadır. Nitekim o günün şartlarına göre söz konusu olan muhatap yeryüzünde bozgunculuk yapmamıştır -ki yapmak isteseydi de bunun için o günkü mevcut imkanlar elverişli değildi- denilmesi mümkündür. Burada yeri gelmişken denilebilir ki bu grupta ele aldığımız ayetlerin neredeyse tamamında günümüz şartları dikkate alındığında “ard” kelimesine “yeryüzü” denilmesi mümkündür. Nitekim artık dünyayı tek noktadan kontrol edip ıslah etmek de mümkün ifsat etmek de. Fakat böyle bir anlam Kur’an’ın nazil olduğu dönemdeki anlamı karşılamayacaktır.

3.2. Yeryüzünü Dolaşmak

Allah (c.c.) insanların geçmiş milletlerden ibret ve ders almaları için onların yaşadıkları bölgeleri gezip tefekkür etmelerini istemektedir. Bu istek Kur’an’da “س ي ر /sy” köküyle de dile getirilmekte ve 19 yerde⁹⁰ “ard” kelimesiyle beraber kullanılmaktadır.⁹¹ Fakat bazı kaynaklarda belirtildiği gibi vahyin o günkü muhataplarının yeryüzünü dolaşmalarına gerek yoktur, (ki o günkü imkanlar dikkate alındığında bu durum teklif mala yutak kabilinden addolunur) sadece ilgili yerleri gezip dolaşmaları ve neticede ibret almaları yeterli görülmektedir. Zaten tarihi verilerden, ilgili muhatapların ayetlerde geçen bölgelerden haberdar olduğu da anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müfessirler ilgili ayetleri “muhataplarının ikamet ettikleri bölge ve civarını gezip ibret almaları” şeklinde yorumlamaktadır. Örneğin: Hz. Nuh’un gönderildiği Mezopotamya bölgesi vahyin ilk muhatapları için yabancı bölgeler sayılmamaktadır.⁹² Hakeza ilk muhataplar, Hz. Lût’un gönderildiği Ürdün-İsrail sınırındaki Lût Gölü yakınlarını; Hz. Sâlih ve Hz. Hûd’un gönderildiği Güney Arabistan bölgelerini veya son olarak Hz. Şuayb’ın peygamber olarak gönderildiği bugünkü Suriye’nin güneyi ile Ürdün ve Hicaz’ın kuzeyindeki Medyen’i bilmektedirler.⁹³ Söz konusu olan muhataplar farklı münasebetlerle ayetlerde dile getirilen bölgeleri gezmişler, görmüşler

⁹⁰ Âl-i İmrân 3/137; el-En’âm 6/11; Yûsuf 12/109; en-Nahl 16/36; el-Hac 22/46; en-Neml 27/69; el-Ankebût 29/20; er-Rûm 30/9, 42; Fâtır 35/44; el-Mü’min 40/21, 82; Muhammed 47/10. Burada kıyametten bahseden er-Ra’d 13/31 ile el-Kehf 18/47. ayetlerini hariç tutmamız gerekir.

⁹¹ Medkûr, “sy”, 1/615; İbn Sîde, “sy”, 8/571.

⁹² Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 6/71; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzi İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997), 3/769.

⁹³ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî eş-Şevkânî, *Fethu’l-kadîr*, thk. Abdurrahman Umayr (Beyrut: Dâru’l-Vefâ, 1994), 4/103.

ve biliyorlardı. İşte bu ayetlerde de ilgili yerleri/toprakları gezerken inkarcıların sonunun nice olduklarını bir daha ibretle bakıp ders çıkarmaları istenmektedir. Dolayısıyla tefsirlerde ilgili ayetler incelendiğinde rahatlıkla "ard" kelimesiyle söz konusu bölgelerin kastedildiği söylenebilir. Tefsirlerde sergilenen bu yaklaşımı ele alınan meallerde görmenin biraz daha zorlaştığı ifade edilebilir. Meallerde genelde ilgili ayetlerde geçen "ard" kelimesine – bağlama uymasa da – "yeryüzü" veya "dünya" denilmektedir. Fakat bununla beraber bazı meal yazarlarının hem tefsirlerdeki açıklamaları hem de ayetin siyak sibakını dikkati nazara alarak isabetli yorumlarda bulundukları belirtilebilir. Burada müminleri irşat için bazı hususları ele alan Âl-i İmrân 3/130-143. ayetler üzerinde durmak yerinde olacaktır. 137. ayette müminlerin, kendilerinden önce nice milletlerin (örneğin; Âd, Semûd, Hûd ve Lût kavimleri) gelip geçtiği, vahye ve peygambere uyan ve uymayanların akıbeti nice olduğu konusunda ibretle düşünmeleri istenmektedir.⁹⁴ Söz konusu muhataplardan, daha önce geçtikleri bu yerlere artık ibreti nazarla bakmaları istenmektedir. Yoksa muhataplardan bu yerleri görmeleri için -bazı meallerde verilen anlama göre- dünya turuna çıkmaları gerekmemektedir! Bununla beraber bazı meallerde ayetteki "ard" kelimesine "diyarlar" gibi anlamlar verilmiştir.⁹⁵ Secde 32/26. ayetinde, çalışmamızda üzerinde durduğumuz konu özet niteliğinde sunulmaktadır: "أَوَلَمْ يَهْدِ لَهُمْ كَمْ أَهْلَكْنَا مِنْ قَبْلِهِمْ مِنَ الْقُرُونِ يَمْشُونَ فِي مَسَاكِينِهِمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَذِكْرًا أَفَلَا يَسْمَعُونَ / Bugün yurtlarında dolaşıp durdukları kendilerinden önce yaşamış nice nesilleri helâk etmiş olmamız, o inkârcıların doğru yola gelmeleri için yeterli değil mi? Elbette bunda nice deliller ve ibretler vardır. Hâlâ gerçeğe kulak vermeyecekler mi?"

3.3. Yeryüzüne Halife Kılmak/ İktidar ve Kudret Sahibi Kılmak

"Ön, ileri" anlamındaki "قُدَّامَ /küddâm" sözcüğünün zıddı olan "خ ل ف / hlf" kökünün⁹⁶ "ard" kelimesiyle beraber 30 civarında ortak kullanımı vardır. Bağlama göre, "insanoğlunu/melekleri yeryüzüne halife kılmak" anlamında sadece 2 yerde kullanılmaktadır.⁹⁷ Bunun dışındaki ayetlerde "halife/hükümdar kılma" gibi anlamlarda kullanılan "خ ل ف / hlf" kökü "ard" kelimesiyle beraber "Allah'ın belirli bir kişiyi/toplumu belirli bir bölgede halife kılması" anlamını taşımaktadır. Bu bölümde sadece A'râf 7/129. ayetinin üzerinde durulacaktır.⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) başta olmak üzere

⁹⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/70; Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye ilâ bulûğ'i'n-nihâye* (Birleşik Arap Emirlikleri: Câmiatü's-Şârika, 1429/2008), 2/1133; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Hişâm Semîr el-Buhârî (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 1423/2003), 4/216.

⁹⁵ *Kur'ân-ı Kerim Meali*, 102.

⁹⁶ İsfahânî, "hlf", 293.

⁹⁷ el-Bakara 2/30. ayette Âdem (a.s.)'ın halife kılınması; ez-Zuhruf 43/60. ayetinde ise meleklerin yeryüzünün sakinleri/halifesi kılınmasından bahsedilmektedir.

⁹⁸ Diğer örnekler için bk.: el-En'âm 6/165; el-A'râf 7/74; Yûnus 10/14; en-Nûr 24/55; en-Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26.

birçok müfessir ayette geçen “ard” kelimesine “yeryüzü” gibi bir anlam vermek yerine “Mısır toprakları” anlamının kastedildiğini açıkça vurgulamaktadır.⁹⁹ Nitekim Hz. Musa ile Mısır’dan ayrılan İsrailoğulları yıllarca çektikleri sıkıntıların bitmediğini, bilakis yaşanan sıkıntıların artacağı hakkında endişelerini dile getirdiklerinde Hz. Musa kavmine sebat gösterdikleri takdirde Allah (c.c.)’ün düşmanlarını perişan edeceği müjdesini vermektedir. İşte bu müjde *عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَهْلِكَ عَدُوُّكُمْ وَيَسْتَخْلِفَكُمْ فِي الْأَرْضِ* /Umulur ki, Rabbiniz düşmanınızı helâk edecek ve sizi bu ardda egemen kılacaktır” şeklinde beyan edilmektedir. Yoksa ayette İsrailoğulları’nın yeryüzünün tamamına egemen kılınması söz konusu değildir. Ele aldığımız meallerde A’râf 7/129. ayetinde geçen “ard” kelimesine genelde “yeryüzü” anlamı verilmektedir. Fakat bazı meallerde ayette esas kast edilen mana göz önüne alınarak “ard” kelimesine “arzi mev’ut”,¹⁰⁰ “bu/o yere”,¹⁰¹ “bu yerde (Mısır’da)”,¹⁰² “Mısır arazisinde”¹⁰³, “onların topraklarına”,¹⁰⁴ gibi anlamlar verilmektedir.

Yine “ard” kelimesiyle beraber kullanıldığında *خ ل ف* / hlf” kökünün anlamı açısından uzak olmayan *م ك ن* / mkn” kökü Kur’an’da belli bir toplumun mezkûr meskenlerinde iktidar ve kudret sahibi olmalarını bildirilmektedir.¹⁰⁵ Bu ayetlerde de “ard” kelimesine “yurt, memleket” anlamlarının dışında başka bir anlam verildiğinde, hem ayet grubunun yer aldığı bağlama, hem de tarihi verilere ters düşmektedir.

3.4. Yeryüzünde Kibirlenmek

Kur’an’da “ard” kelimesi *ك ب ر* / kbr” köküyle beraber yirmiye yakın kullanımının bir kısmında “insanın/toplumun ardda kibirlenmesi, böbürlenmesi ve büyüklük taslaması” gibi anlamları ifade etmektedir. Bu kategoride yer alan ayetlerde de “ard” kelimesiyle yeryüzünün tamamı değil

⁹⁹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 2/56; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/373; Semerkandî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 1/563; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân* (Beyrut: Dâru İhyâ'i't-Türâsî'l-Arabî, 1422/2002), 4/272.

¹⁰⁰ *Tanrı Buyruğu*, 1/279.

¹⁰¹ *Kur'an-ı Kerim Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*, 165; *Kur'an-ı Kerim Cene Kazakça Audarması*, 103; *Kur'an-ı Kerim Cana Anın Maanilerinin Kırgızça Kotormosu*, 165.

¹⁰² *Kur'an-ı Kerim Özbekçe İzahlı Tercime*, 188; *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 180; *Kur'ân-ı Kerim ve İzaatlı Manası*, 164; *Kur'an-ı Kerim Manalarining Tercime ve Tefsiri*, 166; *Qurani-Karim vâ Mâali*, 105.

¹⁰³ *Kurân-ı Mecid ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*, 164.

¹⁰⁴ *Nüzul Sırasına Göre Yaşayan Kur'an Türkçe Meal/Tefsir*, 637.

¹⁰⁵ Örnek ayetler için bk.: el-En'âm 6/6; el-A'râf 7/10; Yûsuf 12/21, 56; el-Kehf 18/84; el-Hac 22/41; el-Kasas 28/6

sadece "Mısır bölgesi",¹⁰⁶ "Hicaz bölgesi"¹⁰⁷ veya "Güney Arabistan bölgesi"nin¹⁰⁸ kastedildiği görülmektedir. Örnek olarak el-Kasas 28/39. ayetin üzerinde durulacaktır. Mekke'de Müslümanların inanmayanlar tarafından eziyet gördüğü dönemde Kasas suresi nazil olmuştur. Sure bir yandan müminler için bir teselli, diğer yandan ise inanmayanlar için bir tehdit mahiyetini taşımaktadır. Nitekim Firavun ve yardakçıları nasıl ki haksız ve yersiz olarak ülkelerinde böbürlenmekte ve sonunda ilahi kudretle helak edilmektedir; aynı şekilde Mekkeliler inkarcılar da böbürlenmekte ve dolayısıyla onları da benzer bir akıbetin beklediğine dair bir garanti bulunmamaktadır. İşte Kasas suresinin ilgili ayetlerinde Firavun ve avenesinin yeryüzünün tamamında değil Mısır topraklarında böbürlenmesi dile getirildiği hakikat tarihi bir gerçek olarak bilinmektedir.¹⁰⁹ Dile getirilen olayın bütün yönleriyle açık olmasına rağmen sadece birkaç mealde "ard" kelimesine "o yerde, o ülkede, Mısır'da, (Mısır ve civarındaki) o toprakta" gibi anlamlarla isabetli çeviri yapılmaktadır.¹¹⁰ Dikkat edilirse, isabetli anlam veren meal yazarları arasında lafzî çeviri yöntemine ağırlık verenler de yer almaktadır. Bununla beraber "ard" kelimesi meallerde genelde "yeryüzü" anlamıyla karşılık bulmaktadır.

3.5. Yeryüzünden Sürgün Etmek

Kur'an'da "ard" kelimesi ile çıkmak anlamında olan "خ رج /hrc" kökü 30'un üzerinde ortak kullanımı vardır. Bu kullanımlar arasında "ard" kelimesinin asla "yeryüzü" anlamında kullanılmadığını, bilakis "yurt, memleket, belde"nin özel ismi olan "Mısır, Hicaz, Mezopotamya, Güney Arabistan" gibi anlamlarda kullanıldığı görülmektedir.¹¹¹ Buna örnek olarak sadece el-İsrâ 17/73-77. ayetlerinin üzerinde durulacaktır. Bu ayetler grubunda Hz. Muhammed'in müşriklerin baskılarına maruz kaldığından söz edilmektedir. 76. ayette (وَإِنْ / onlar, seni arddan çıkarmak için

¹⁰⁶ Örnek ayetler için bk.: el-A'râf 7/146; Yûnus 10/78; el-Kasas 28/39; el-Ankebût 29/39. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 2/63; Semerkandî, *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 2/108; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/256; Ebû Bekir Câbir el-Cezâirî, *Eyserü't-tefâsîr* (Cidde: Racem Yayınları, 1410/1990), 4/135.

¹⁰⁷ Örnek ayetler için bk.: Fâtır 35/43 ve el-Ahkâf 46/20. Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 4/22; Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, 8/498.

¹⁰⁸ Örnek ayet için bk.: Fussilet 41/15. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 1407/1987), 4/192.

¹⁰⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 18/256; Mekki b. Ebû Tâlib, *el-Hidâye*, 8/5536; Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân İbnü'l-Cevzî, *Zâdû'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*, thk. Muhammed Zühreyy eş-Şâvîş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984), 6/223.

¹¹⁰ *Koran*, 1990, 2/725; *Kur'an-ı Kerim Kazakşa Mağına Jane Tüsinigi*, 390; *Koran*, 2009, 349; *Kurân-ı Mecid ve Tefsîrli Meâl-i Âlîsi*, 389; *Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meal*, 368; *Son Çağrı Kur'an*, 389; *Kur'an-ı Kerim Cene Kazakşa Audarması*, 251; *Kur'an-ı Kerim Meal*, 440.

¹¹¹ Örnek ayetler için bk.: el-A'râf 7/110; İbrâhîm 14/13; el-İsrâ 17/76; Tâhâ 20/57, 63; eş-Şu'arâ 26/35.

Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 10/348; 16/540.

neredeyse sana dünyayı dar etmişlerdi.), Mekkeli müşriklerin müminleri dinlerinden vazgeçirmek için uyguladıkları baskılarından birisi de onları evlerinden uzaklaştırmak yani sürgün etmektir. Bundan dolayı ayetlerin yer aldığı bağlam “ard” kelimesine yeryüzü değil “Mekke”¹¹² veya diğer bir görüşe göre “Medine”¹¹³ denilmesini zorunlu kılmaktadır.¹¹⁴ İncelemeye aldığımız meallerde “ard” kelimesine genelde “yurt, memleket” gibi anlamlar verilmiştir; bununla beraber lafzî mealîyle tanınan sadece Rus müsteşrik Kraçkovskiy (1883-1951),¹¹⁵ Ernis Tursunov (1935-2014)¹¹⁶ gibi bazıları zorlama ile veya bağlamı hiç dikkate almaksızın “yeryüzü” anlamını vermektedir.¹¹⁷

Halbuki bir insanın yeryüzünden sürgün edilebileceği başka bir yer bulunmamaktadır. İnsanoğlu ancak bir bölgeden başka bir bölgeye sürgün edilebilir. Bu ayetteki ifade bir nevi Maide 5/33. ayetteki ifadeye benzerlik arz etmektedir. Maide 5/33. ayette Allah’a ve elçisine karşı çıkıp bozgunculuk yapanlara ceza olarak uygulanabileceklerden birisi de sürgündür.¹¹⁸ Bu ifade meal yazarlarını ister istemez “bulundukları bölge/yer” demek zorunda bırakmaktadır. Nitekim ceza olarak suçluya uygulanacak sürgün; yeryüzünden sürülmesi söz konusu olamaz. Fakat meallere bakıldığında buradaki “ard” kelimesine “yeryüzü” diyenler de bulunmaktadır.

Sonuç

Kur’an’da geçen kelimeler yer aldıkları bağlama göre anlam kazanabilmektedirler. Yoksa sözlüklerde ilgili kelimeye verilen ve araştırmacının dikkatini çeken anlam her zaman esas ve geçerli olmayabilir. Buna göre “ard” kelimesi Kur’an’da “yeryüzü, dünya” gibi anlamlarıyla beraber “yurt, memleket, belde” gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Belirtmek gerekir ki erken dönemlerde kaleme alınan Arapça sözlüklerde “ard” kelimesine çeşitli anlamlar verilmesine rağmen “yurt, memleket, belde”

¹¹² Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1425/2004), 1/152; İbn Ebû Hâtîm, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-azîm*, 7/2341; Muhammed b. Abdillâh İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîrû’l-Kur’ânî’l-Azîz* (Kahire: el-Fârûku’l-Hadîse Yayınları, 1423/2002), 3/33.

¹¹³ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 2/545; Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*, 1/152; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1403/1983), 2/128.

¹¹⁴ Tefsir kaynaklarında Hz. Muhammed’e baskının kimin uyguladığı ve dolayısıyla Mekke’den mi yoksa Medine’den mi sürmek istedikleri hakkında farklı görüşler vardır: Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 17/510.

¹¹⁵ *Koran*, 1990, 238.

¹¹⁶ *Kur’an*, 252.

¹¹⁷ Bununla beraber internetten farklı meallere baktığımızda da “yeryüzü” anlamını uygun görenler de vardır.

¹¹⁸ *أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ* /veya *arddan* sürgün edilmeleri...

gibi manalar verilmemiş, bu anlamlara gelebileceğine de değinilmemiştir.

İsfahânî (ö. V./XI. yüzyılın ilk çeyreği) sözlüğünde "ard" kelimesini incelerken sadece birkaç farklı anlam ve kullanımına dikkat çekmektedir. Bu anlamlardan ilki yeryüzüdür. Verdiği diğer anlam ve kullanımlar ise "ard" kelimesinin sahip olduğu kök anlam merkezlidir. Bu anlamlar da "yeryüzü" anlamıyla doğrudan ilişkili değildir. Yani İsfahânî "ard" kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarına değinmemekte¹¹⁹ ve sadece yeryüzü anlamında olduğunu belirtmektedir. İsfahânî'nin bu yaklaşımı Kur'an yorumcularını etkilemiş olabileceği düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim incelenen meallerde "ard" kelimesine genelde yeryüzü anlamının verildiği görülmektedir.

Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415) gibi Kur'an sözlüğü hazırlayan bazı ilim adamları "ard" kelimesinin Kur'an'daki "yeryüzü" anlamı yanında diğer anlamlarına da dikkat çekmektedirler. Bunların "ard" kelimesine "Mekke, Medine..." gibi anlamları vermelerine rağmen, aynı kelimenin "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarına değinmemeleri düşündürücüdür. Yani ilgili müellifler "yurt, memleket, belde" demenin yerine "Mekke, Medine..." gibi özel bölge isimlerini teker teker saymaktadırlar.

Elbette ki bir ayetin belirli bir olay/yer/kişi... hakkında inmesi, onun her zaman sadece o anlamla sınırlandırılmasını gerektirmemektedir. Fakat ilk yapılması gereken en önemli husus; bir ayetin yer aldığı bağlamı da dikkate alarak nüzul dönemindeki muradın ne olduğunun ve ilk muhatapların ayetten neyi, nasıl anladığının sağlıklı bir şekilde tespit edilip okura sunulmasıdır. Daha sonraki aşamada araştırmacı kendi yaşadığı dönem ve şartlara göre Kur'an'ı yorumlar ki günümüze kadar hep böyle olagelmektedir. Mesela Allah Teâlâ bir topluluğun bazı kötü nitelikleri ve davranışlarını yediğinde, amaç ayette söz edilenlerin zatı değildir, taşıdıkları nitelikleridir.

Araştırmamıza göre "ard" kelimesi Kur'an'da "yeryüzü, dünya" gibi anlamlarının yanında "yurt, memleket, belde" gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. İncelediğimiz kaynaklar bunu açıkça ortaya koymaktadır. Fakat bununla beraber bazı meal yazarlarınca "ard" kelimesinin "yurt, memleket, belde" gibi anlamlara da gelebilmesi göz ardı edilmektedir. Sonuç olarak ise; meallere yansıtıl(a)mayan bu anlamlar, ayetlerin bağlamına ve tarihi geçerliliğine uygun düşmemektedir.

Kaynakça

Iyık Kuraan Ayat Kotormolorunun Kırgızça Maanisi. çev. Şamsuddin Abdıkalık Uulu.

¹¹⁹ O sadece el-Hadîd 57/17. ayetine (Bilin ki Allah, ölümünden sonra *ardı* canlandırıyor...) yer vermektedir. Bu ayetin her bozulmadan sonraki tüm yeniden yaratmaları ve ilk yaratmadan sonraki yeniden yaratmaları ifade ettiğini yorumlamaktadır.

- Bişkek: y.y., 2010.
- Akdemir, Salih. "Kur'an Çevirilerinde Dikkate Alınmayan Önemli Üslup Özellikleri Üzerine". *İslâmiyât Dergisi* 5/1 (2002), 143-161.
- Son Çağrı Kur'an*. çev. Salih Akdemir. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Kuttuu Kuran Kırgızça Maanisi*. çev. Nadırbek Alımbekov. 2 Cilt. Bişkek: y.y., 3. Basım, 2016.
- Kur'an-ı Kerim Özbekçe İzahlı Tercime*. çev. Mansur Alouddin. Taşkent: Çolpon Yayınları, 2001.
- Kur'an-ı Kerim Kazakça Mağına Jane Tüsinigi*. çev. Halife Altay. Suudi Arabistan: Kral Fahd Kur'an-ı Kerim Basım Kompleksi, 1991.
- Kur'an-ı Kerim Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 12. Basım, 2011.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-seb'î'l-mesânî*. thk. Ali Abdalbârî Atiyye. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Amr b. Kamîe. *Dîvân Amr b. Kamîe*. thk. Halîl İbrahim el-Atiyye. Beyrut: Dâru Sâdır, 2. Basım, 1994.
- Askerî, Ebû Hilâl. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1428/2007.
- Ateş, Avnullah Enes. "Kur'an-ı Kerim'de Kullanılan Elif Lâm Takılarının Doğru Anlaşılmasından Kaynaklanan Tercüme Problemleri". *Dergiabant* 8/1 (31 Mayıs 2020), 102-120.
- Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli*. çev. Süleyman Ateş. 12 Cilt. Ankara: Kılıç Kitabevi, 1982.
- Badawi, ElSaid - Abdel Haleem, Muhamad. *Arabic-English Dictionary of Qur'anic Usage*. Leyden: Brill Yayınları, 2008.
- Basrî, Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr. *Fedâilü Mekke ve's-sekenü fihâ*. thk. Sâmi Mekki el-Ânî. Kuveyt: Mektebetü'l-Felâh, ts.
- Sefer ha Sfarim Shel ha-İslam*. çev. Aharon Ben Shemesh. Tel Aviv: Karni Yayınları, 1978.
- Ben Yehuda, Eliezer. *Thesaurus Totius Hebraeitis et Veteris et Recentioris*. 17 Cilt. Kudüs: La'am Yayınları, ts.
- Kur'an'ı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*. çev. Ömer Nasuhi Bilmen. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınları, 1965.
- Black, Jeremy vd. *A Concise Dictionary of Akkadian*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Yayınları, 2. Basım, 2000.
- Koran*. çev. Dmitriy Nikolayevich Boguslavskiy. İstanbul: Çağrı Yayınları, 4. Basım, 2005.
- Brown, Francis vd. *A Hebrew and Chaldean Lexicon to the Old Testament*. Oxford: Oxford University Press, 1939.
- BST, Bible Study Tools. erets Meaning - Hebrew Lexicon | Old Testament (KJV). Erişim 30 Ocak 2024.
<https://www.biblestudytools.com/lexicons/hebrew/kjv/erets.html>

- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir. 9 Cilt. Beyrut: Dâru Tavkî'n-Necât, 1422/2001.
- Qurani Kârim vâ Tercümesi*. çev. Z. M. Bünyadov - V. M. Mämmädäliyev. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Büraydî, Ahmed b. Muhammed el- - Dâli, Fehd İbrahim ed-. *Mevsûatü'l-vücûh ve'n-nezâir fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*. Riyad: Dâru't-Tedmüriyye, 1436/2014.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd. *Tâcü'l-luga ve sîhâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.
- Cezâirî, Ebû Bekir Câbir. *Eyserü't-tefâsîr*. 5 Cilt. Cidde: Racem Yayınları, 3. Basım, 1410/1990.
- Cündioğlu, Düccane. *Kur'an Çevirilerinin Dünyası*. İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.
- Dâmegânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Hasen Ebû'l-Azm ez-Zeffî. 2 Cilt. Kahire, 1412/1992.
- Dâmegânî, Ebû Abdullah Hüseyin b. Muhammed. *Kâmûsü'l-Kur'ân*. thk. Abdulazîz Seyyid el-Ehl. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1983.
- Tanrı Buyruğu Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsiri*. çev. Ömer Rıza Doğrul. 2 Cilt. İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kütüphanesi, 3. Basım, 1934.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî. *el-Bahru'l-muhîd*. thk. Zühayr Caîd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1432/2010.
- Ebû Zehra, Muhammed b. Ahmed. *Zehratü't-tefâsîr*. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2002.
- Nüzul Sırasına Göre Yaşayan Kur'an Türkçe Meal/Tefsir*. çev. R. İhsan Eliaçık. İstanbul: İnşa Yayınları, 5. Basım, 2014.
- Kur'an Mesajı*. çev. Muhammed Esed vd. İstanbul: İşaret Yayınları, 4. Basım, 2002.
- Ethem, Mürsel. "Bir Tercüme Tekniği Olarak 'Siz' Zamirinin 'Biz' Şeklinde Tercümesi". *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi* 64 (31 Aralık 2017), 158-168.
- Ethem, Mürsel vd. *Kur'an ve Anlam*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.
- Ettafeyyîş, Muhammed b. Yûsuf. *Teysîrü't-tefsîr*. thk. İbrahim b. Muhammed Talây. 17 Cilt. Umman: Vizâratü't Tûrâs ve's Sekâfe, 1425/2005.
- Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-luga*. 15 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısırî, 1384/1964.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü'l-ayn muratteben alâ hurûfi'l-mu'cem*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmîyye, 2003.
- Ferrâ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd. *Meâni'l-Kur'ân*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 3. Basım, 1403/1983.
- Feyerabend, Karl. *A Complete Hebrew-English Pocket-Dictionary to the Old Testament*. Schoneberg: Langenscheidt Yayınları, 3. Basım, ts.
- Feyyûmî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Alî. *el-Misbâhu'l-münîr*. Beyrut: Lübnan Yayınları, 1987.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâ'iru zevi't-temyîz fi letâ'ifi'l-kitâbi'l-azîz*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 6 Cilt.

- Kahire: Lecnetu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 3. Basım, 1995.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *el-Kâmûsü'l-muhî't*. thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî. Beyrut: Risâle Yayınları, 8. Basım, 1426/2005.
- Fürst, Julius - Davidson, Samuel. *A Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament*. Leipzig: Bernhard Tauchnitz Yayınları, 1867.
- Gesenius, Friedrich Wilhelm. *Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament*. Michigan: Baker Books Yayınları, 1996.
- Iyık Kuran*. çev. Şamsuddin Hakimov. Medine: Malik Fahd Yayınları, 1433/2012.
- Hallîlî, Ahmed b. Hamd. *Cevâhiru't-tefsîr*. 3 Cilt. Maskat: Mektebetü'l-İstikâme, 1406/1986.
- Aziz Kur'an Çeviri ve Açıklama*. çev. Muhammed Hamidullah vd. İstanbul: Beyan Yayınları, 2000.
- Hârûn b. Mûsâ, Ebû Abdillâh. *el-Vücûh ve'n-nezâir*. thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Bağdat: Vizâratu's-Sekâfe ve'l-İ'lâm, 1409/1998.
- Hevvârî, Hûd b. Muhakkem. *Tefsîrû kitabillâhi'l-Azîz*. thk. Belhâc b. Saîd Şerîfî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1990.
- Hîrî, Ebû Abdîrrahmân İsmâîl b. Ahmed. *Vücûhü'l-Kur'ân*. thk. Fâtîma Yûsuf el-Hiyemî. Dimaşk: Dâru's-Sekâ, 1996.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Cemheretü'l-luga*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1987.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 10 Cilt. Riyad: Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- İbn Ebû Zemenîn, Muhammed b. Abdillâh. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Azîz*. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse Yayınları, 1423/2002.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî. *Mu'cemû mekâyisi'l-luga*. thk. Abdu's-Selâm Muhammed Harun. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1414.
- İbn Sîde, Ebû'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Mürsî. *el-Muhkem ve'l-muhîtu'l-a'zam*. thk. Abdu'l-Hamid Hinravi. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1421/2000.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Nüzhetü'l-a'yûni'n-nevâzir fî ilmi'l-vücûh ve'n-nezâir*. thk. Muhammed Abdülkerim Kâzım er-Râdî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1407–1987.
- İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. thk. Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 9 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1404/1984.

- İbnü'l-Mukaffa, Ebû Muhammed. *el-Edebü'l-sağîr ve'l-edebü'l-kebîr*. Beyrut: Dâru Sâdir, ts.
- İmruülkays, Ebû Vehb b. Hucr. *Dîvân İmruülkays*. thk. Abdurrahman Mustâvî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2004.
- İsfahânî, Ebû'l-Kâsım er-Râgıb. *el-Müfredât fî garîbî'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Şam: Dâru'l-Kalem, 4. Basım, 1430/2009.
- İlyık Kuran: Maanilerinin Kırgızça Kotormosu Menen*. çev. Abdışşükür İsmailov vd. İstanbul: Erkam Yayınları, 2006.
- Svyaşennyi Koran Z Ukrainskim Perekladom*. çev. Mykhailo Jackubovych. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Jastrow, Marcus. *A Dictionary of the Targumim the Talmud Babli, Yerushalmi, Midrashic Literature*. 2 Cilt. New York: G. P. Putnam's Sons Yayınları, 1903.
- Kur'an Yolu Meâlî*. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Basım, 2020.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 8. Basım, 2020.
- Kays b. Hatîm, Ebû Yezîd. *Dîvân Kays b. Hatîm*. thk. Nasiruddîn el-Esed. Beyrut: Dâru Sâdir, 1967.
- Kısa Açıklamalı Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Mahmut Kısa. Konya: Armağan Kitaplar Yayınları, 2013.
- Klein, Ernest. *A Comprehensive Etymological Dictionary of the Hebrew Language for Readers of English*. Kudüs: Carta Yayınları, 1987.
- Koran*. çev. İgnatıy Yulianovich Krachkovskiy. Moskova: MPO Voloknor-SP Trekingtur Yayınları, 1990.
- Kur'ân-ı Kerim Tatarca Manası*. çev. Zakir Kurtnezir. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.
- Kur'ân-ı Kerim ve İzaatlı Manası*. çev. Zakir Kurtnezir. Akmescit: Dolya Yayınları, 2. Basım, 2007.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li-ahkâmî'l-Kur'ân*. thk. Hişâm Semîr el-Buhârî. 21 Cilt. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2. Basım, 1423/2003.
- Lane, Edward William. *An Arabic-English Lexicon*. 8 Cilt. Beyrut: Librairie Du Liban Yayınları, 1968.
- Lete, Gregorio del Olmo - Sanmartin, Joaquin. *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Leiden: Brill Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Mahlûf, Haseneyn Muhammed. *Safvetü'l-beyân li-meânî'l-Kur'ân*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'r-Reşâdî'l-Hadîse, 1956.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1406/1985.
- Maluf, Louis. *el-Müncid fî'l-lüğati ve'l-edebi ve'l-ulum*. Beyrut: el-Matbaatu'l-Katulikiyye, 19. Basım, 1956.
- Kur'an-ı Kerim Manalarining Tercime ve Tefsiri*. çev. Abdülaziz Mansur. Taşkent: Taşkent İslam Üniversitesi Yayınları, 2004.

- Kur'an-ı Kerim Cana Anın Maanilerinin Kırgızça Kotormosu.* çev. Alauddin Mansur. Bışkek: Uçkun Yayınları, 2005.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân.* thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.
- Medkûr, İbrahim. *el-Mu'cemü'l-vecîz.* Mısır: Talim ve Terbiye Bakanlığı Özel Baskı, 1415/1994.
- Medkûr, İbrahim. *Mu'cemü elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm.* 2 Cilt. Kahire: el-İdaratü'l-Âmme li'l Mu'cemât ve ihya'it-Türâs, 1409/1989.
- Mekkî b. Ebû Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye ilâ bulûğ'i'n-nihâye.* 13 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Câmîatü's-Şârika, 1429/2008.
- Mes'ûd, Cübân. *er-Râid.* Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 7. Basım, 1992.
- Meymûn b. Kays, Ebû Basîr b. Cendel el-Bekrî. *Dîvânü'l A'ş'e'l-kebîr.* thk. Muhammed Huseyn. b.y.: y.y., ts.
- Kur'an-ı Kerim ve Özbek Tilindagi Manalari Tarcimasi.* çev. Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Mukâtîl b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr. *el-Vücûh ve'n-nezâir.* thk. Hâtîm Sâlih ed-Dâmin. Irak: Mektebetü'r Rüşd, 2. Basım, 1432/2011.
- Mukâtîl b. Süleymân, Ebû'l-Hasen b. Beşîr. *et-Tefsîrû'l-kebîr.* thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü't-Tarihi'l-Arabî, 1423/2002.
- Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemu'l-vasît.* Kahire: Mektebetü's-Şurûki'd-Devliyye, 4. Basım, 1425/2004.
- Mustafavî, Hasan. *et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm.* 14 Cilt. Tahran: Merkezu Neşr Assar el-Allâme el-Mustafavî, 1393. Et-Tahkîk fî kelimâti'l-Kur'âni'l-Kerîm, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınları, 2009/1430.
- Mutarriżî, Ebû'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî. *el-Mugrib fî tertîbi'l-mu'rib.* thk. Mahmûd Fâhûrî - Abdülhamîd Muhtâr. 2 Cilt. Halep: Üsâme b. Zeyd Yayınları, 1399/1979.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi'u's-sahîh.* thk. Muhammed Fuâd Abdalbâki. 5 Cilt. Beyrut: Dâru't-Türâsi'l-Arabî, 1955.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'an Sözlüğü.* İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Koran.* çev. Magomed-Nuri Osmanovich Osmanov. Moskova: Dilya Yayınları, 2009.
- Ömer, Ahmed Muhtar. *el-Mu'cemü'l-mevsû' li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve kırââtih.* Riyad: Müessesetü Sütûri'l-Ma'rife, 1423–2002.
- Özbek Sert, Emine. *Kur'ân'da ve Tefsîrlerde 'Semâ'.* Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Öztürk, Mustafa. *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı.* Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Kur'ân-ı Kerim Mealî Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri.* çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Penrice, John. *A Dictionary and Glossary of the Koran.* Hindistan: Shah Ofsset Delhi,

1991.

Svyaşenniy Koran Smislovoy Perevod Na Russkiy Yazık. çev. Elmir Rafael oğlu Quliyev.

Medine: Malik Fahd Yayınları, 1434/2013.

Raffalovitch, Isaiah. *Anglo-Hebrew Modern Dictionary.* Londra: Express Yayınları, 1926.

Alkoran o ha-Mikra. çev. Hermann Reckendorf. Leipzig: Lipsiya Yayınları, 1857.

Al-Qur'an. çev. Joseph Joel Rivlin. Tel Aviv: Dvir Yayınları, 1987.

Roy, William. *A Complete Hebrew-English Dictionary.* New York: John F. Trow & Co. Yayınları, 1846.

Ha Kuran. çev. Uri Rubin. Tel Aviv: Hotsa'a La'or Yayınları, 2005.

Koran. çev. Gordiy Semionovich Sablukov. 2 Cilt. Moskova: Dom Biruni Yayınları, 3. Basım, 1990.

Sâhib b. Abbâd, Ebû'l-Kâsım İsmâîl. *el-Muhîd fî'l-luga.* 11 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1414/1994.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed es-. *el-Keşf ve'l-beyân.* Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1422/2002.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'ân.* thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997.

Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-Kerîm.* thk. Ali Muhammed Muavvid vd. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.

Semîn el-Halebî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn. *Umdetü'l-huffâz fî tefsîri eşrefi'l-elfâz.* thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1417/1996.

Seyyid Kutub, İbn İbrâhîm b. Hüseyin eş-Şâzilî. *Fî zılâli'l-Kur'ân.* 6 Cilt. Kahire: Dâru's-Şurûk, 1423/2003.

Shachter, Haim. *The New Universal Hebrew English Dictionary.* Tel Aviv: Yavneh Publishing House, 1962.

Shoshan, Avraham Even. *HaMilon HeHadash.* 7 Cilt. Kudüs: Kiryath Sepher Yayınları, 1979.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr Amr b. Osmân. *el-Kitâb.* thk. Abdüsselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 3. Basım, 1408/1988.

Smith, Jessie Payne. *A Compendious Syriac Dictionary.* New York: The Clarendon Press, 1903.

Smith, Robert Payne. *Thesaurus Syriacus.* 2 Cilt. Londra: Oxford University Press, 1901 1879.

Sokoloff, Michael. *A Dictionary of Jewish Babylonian Aramaic of the Talmudic and Geonic Periods.* Ramat Gan: Bar İlan University Press, 2002.

Sokoloff, Michael. *A Syriac Lexicon a Translation from the Latin, Correction, Expansion, and Update of C. Brockelmann's Lexicon Syriacum.* Indiana: Eisenbrauns Yayınları, 2009.

Kur'an-ı Kerim Cene Kazakşa Audarması. çev. Muhammed Şangıs Hacı - Ermek Muhammedkali. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2015.

Şarâvî, Muhammed Mütevellî. *Tefsîrû's-Şarâvî.* 24 Cilt. Kahire: Ahbâru'l-Yevm, 1991.

- Şen, Ercan. "Cumhuriyet Dönemi Kur'ân Tercümeleri Bağlamında Bir Meâl ve Bir Mütercim: İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu (1886-1978) ve Kur'ân Çevirisi (Eleştirel Bir Yaklaşım)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 6/28 (2013), 348-368.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Âlî. *Fethu'l-kadîr*. thk. Abdurrahman Umayr. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Vefâ, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hicr, 1422/2001.
- Qurani-Karim va Mæali*. çev. Kövsar Tağıyev. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2. Basım, 2020.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîrû'l-vasît li'l-Kur'ani'l-Kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Nahde Yayınları, 1997.
- Tarafe b. Abd, Ebû Amr b. Süfyân b. Sa'd. *Dîvân Tarafe b. el-Abd*. thk. Mehdi Muhammed Nâsirüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.
- Tatlı, Bekir. "Kur'ân'da 'Dünya' ve 'Arz' Kelimelerinin Kullanımı". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46/2 (01 Ağustos 2005), 259-265.
- Tawil, Hayim ben Yosef. *An Akkadian Lexical Companion for Biblical Hebrew: Etymological-Semantic and Idiomatic Equivalents with Supplement on Biblical Aramaic*. New Jersey: Ktav Publishing House, 2009.
- Prevod Na Korana Na Balgarski Ezik*. çev. Tsvetan Teofanov. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâlî*. çev. Mahmut Toptaş. İstanbul: Cantaş Yayınları, 2004.
- Kur'an*. çev. Ernis Tursunov. Bişkek: Kırgızistan Yayınları, 1991.
- Ubeyd, Ahmed Muhammed. *Şuarû'l-Ummân fi'l-Câhiliyyeti ve sadri'l-İslâm*. Abu Dabi: Mecmeu's-Sakâfi, 2000.
- Kurân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl-i Âlîsi*. çev. Mahmut Ustaosmanoğlu. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2009.
- Wehr, Hans. *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Ithaca: Spoken Language Service Yayınları, 3. Basım, 1976.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerîyyâ. *et-Tesârîf*. thk. Hind Şelebî. Amman: Muessesetu Âli'l-Beyt el-Melekiyye li'l-Fikri'l-İslâmî, 1429/2008.
- Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekerîyyâ. *Tefsîrû Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Yazıcı, Tuğba. *Kur'ân'da Ard Kelimesinin Semantik Tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2017.
- Yezîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abbas el-. *el-Emâlf*. Hindistan: Matbaatü'l-Meârif, 1397/1938.
- Mesaj Kuran Çevirisi*. çev. Edip Yüksel. İstanbul: Ozan Yayınları, 15. Basım, 2016.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Abdülalîm et-Tahâvî. 40 Cilt. Kuveyt: et-Türâsü'l-Arabî, 1385-1422/1965-2001.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-

Ubeykân, 1418/1998.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 3. Basım, 1407/1987.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *Esâsü'l-belâga*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998.

"Quran.az". Erişim 17 Şubat 2024. <https://quran.az/>

"Quran.Uz". 30 Ağustos 2021. Erişim 20 Şubat 2024. <https://quran.uz>

